

Жарко ИЛИЋ*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју
Београд

РАЗГРАНИЧЕЊЕ КНЕЖЕВИНЕ СРБИЈЕ И ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА 1830–1834.

Анстракт: Рад се бави процесом разграничења између Кнежевине Србије и Османског царства у периоду од 1830. до 1834. године. Детаљно су приказани сви радови који су имали за циљ испитивање и премеравање земљишта, у сврху тачног одређивања будуће граничне линије, која је требало да буде заснована на граничној линији коју су држали српски устаници 1812. године. Осветљена је улога руских официра у процесу разграничења, као и рад комисије из 1834. године на повлачењу коначне српско-турске границе. Последњи део рада бави се одређивањем граница нахија које су биле део тзв. отргнутих предела, а које су после разграничења ушле у састав Кнежевине Србије. Поред тога, дати су и статистички подаци о броју становника у нахијама које су припале Кнежевини Србији.

Кључне речи: разграничење, Кнежевина Србија, Османско царство, руски официри, отргнути предели, историјска географија, историјска демографија.

Abstract: The paper deals with the demarcation process between the Principality of Serbia and the Ottoman Empire from 1830 until 1834. All activities of examining and measuring the land with the aim to draw the exact future border, have been presented in detail. The borderline was based on the line held by the Serbian rebels in 1812. The role of the Russian officers in the demarcation process has also been highlighted, as well as the work of the commission on drawing the final Serbian-Turkish border in 1834. The final part of the paper elaborates on determination of the borders of the nahiyes, which formed a part of so-called “torn-off lands”, i.e. the territories that became part of the Principality of Serbia after the demarcation. The statistical data on population in these nahiyes have also been given.

Keywords: demarcation, Principality of Serbia, Ottoman Empire, Russian officers, “torn-off lands”, historical geography, historical demography

Након руско-турског рата 1828/1829. године, који је завршен Једренским миром 14. септембра 1829. године, поред обавеза које је Турска преузела

* zarko.ilic95@yahoo.com

према Русији, шести члан овог мировног уговора односио се на испуњавање обавеза које је Турска имала према Србији, а које су биле дефинисане ранијим уговорима склопљеним између Русије и Турске. Први од њих био је Букурешки мировни уговор склопљен 28. маја 1812. године, чија се осма тачка односила на Србе, а њоме је била предвиђена амнестија за устанике и унутрашња управа земље, у оквиру чега је посебно било истакнуто право непосредног исплаћивања умереног пореза. Посебно важан сегмент овог мировног уговора била је обавеза Порте да се о свим повластицама мора договорити са српским народом. Осма тачка Букурешког мира постала је основа српских захтева до стицања аутономије. Следећи уговор Русије и Турске који се тичао Србије била је Акерманска конвенција од 7. октобра 1826. године. Петим чланом овог уговора Турска се обавезала да у року од 18 месеци испуни српске захтеве, који су били изложени у *Одвојеном акту*, а његову основу чинили су српски захтеви предати Порти 1820. године, међу којима је био и повратак отргнутих нахија.¹ Основу захтева изнетих у Акерманској конвенцији и *Одвојеном акту* чинила је осма тачка Букурешког мира, што је истакнуто и у самом уговору.²

Међутим, све до рата 1828/1829. године турска страна није приступила испуњавању својих обавеза и тек је Једренским миром била приморана да размотри српске захтеве. Убрзо након потписивања Једренског мира, Порта је издала Србима Први хатишериф 30. септембра 1829. године, у којем су биле поновљене одредбе руско-турских уговора који су се тичали Србије. Захтев који се односио на повратак отргнутих нахија са собом је носио и питање о успостављању и јасном дефинисању граничне линије између Османског царства и Кнежевине Србије, будући да је гранична линија која је постојала у периоду од 1815. до 1830. године била граница која је раздвајала провинције унутар Османског царства.³ Да би се гранична линија повукла, најпре је требало дефинисати границе устаничке Србије у

¹ Појам отргнуте нахије односи се на територију која је била у саставу устаничке Србије у време потписивања Букурешког мировног уговора (1812), а која је после Другог српског устанка остала ван полуаутономне Кнежевине Србије.

² Михаило Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, књ. 3, Београд 1912, 115–123; Гргур Јакшић, *Акерманска конвенција закључена између Русије и Турске 25. септембра 1826. г. Студија из дипломатске историје*, Београд 1911, 111–112; Душан Пантелић, „Присаједињење отргнутих крајева Србији пре сто година”, *Братство* 27 (1933) 54–55; *Документи за бугарската историја, Документи из турските државни архиви*, Част I, (1564–1872), Т. 3, подбраљ и превелъ Панчо Доревъ, Софија 1940, док. бр. 231; Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд 2008, 91–92; исти, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 1986, 1–3, 22.

³ Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 4–5, 40.

време потписивања Букурешког мира. Пре него што је руски посланик у Цариграду, Александар Иванович Рибопјер, у сарадњи са српским депутатима, започео предузимање енергичних мера на Порти у циљу испуњења српских захтева, Porta је упутила комесара у Србију, чији је један од задатака био да изврши извиђање границе и попише пределе који су требали да припадну Србији. Претходно је београдски паша писао Порти да територије које захтевају Срби не чине шест, већ једанаест нахија, наводећи да четири припадају Крушевачком санцаку, две Босанском и пет Видинском.⁴ Међутим, ни сам београдски паша није располагао тачним информацијама о броју нахија у тзв. отргнутим пределима.

За Портиног комесара именован је хоџаћан Абдул Амед Ћешаф-ефендија, који је заједно са кнежевим секретаром Аврамом Петронијевићем и председником Народног суда у Крагујевцу Ђорђем Протићем, кренуо из Цариграда 20. јануара 1830. године. До првог састанка Портиног комесара и кнеза Милоша дошло је у Јагодини 3. марта, где је једно од питања о којима се разговарало био правац нове граничне линије.⁵ Том приликом је договорено да се упуте две комисије са задатком да прегледају граничну линију, и то једна која ће од Београда ићи дуж Саве до ушћа Дрине, а затим њеним током и даље све до Јанкове клисуре, док ће друга ићи Дунавом до Тимока, потом његовим током и даље ка југу, у циљу спајања са првом комисијом.⁶ Убрзо након доласка у Београд, са Ћешаф-ефендијом, по наређењу кнеза Милоша, састали су се Аврам Петронијевић и Алекса Симић, који су том приликом предлагали да комисије не иду тамо где гранична линија иде током река, већ да обићу копнени део границе, на шта Ћешаф-ефендија није пристао. Током разговора извадио је карту Србије на турском језику и упитао српске представнике одакле ће почети сува граница. Петронијевић и Симић су указали да ће граница ићи од села Извор, уз Грамаду и преко реке Топонице. Портин представник је био заинтересован и за правац граничне линије на простору Старог Влаха, где су Срби означили Јавор, Увац и Лим. На крају разговора, Ћешаф-ефендија је замолио српске представнике да се што пре упуте српски чланови комисије, који ће пратити турске представнике, у циљу бржег одласка комисија на терен.⁷

⁴ У оригиналном документу стоји „една околия отъ Кладово“, што се односи на Фетисламску нахију Видинског санцака (*Документи за българската история*, док. бр. 232).

⁵ Радомир Поповић, *Аврам Петронијевић 1791–1852*, Београд 2012, 51–52.

⁶ *Дипломатско представништво Србије у Цариграду 1830–1858*, т. 1, Београд 2015, прир. Мирослав Перишић, Александар Марковић и Светозар Рајак, Београд 2015, док. бр. 1.

⁷ Државни архив Србије [=ДАС], Збирка Мите Петровића [=ЗМП], бр. 2038, Аврам Петронијевић и Алекса Симић – кнезу Милошу 25. фебруара/9. марта 1830.

Као чланови комисије са задатком обиласка границе именовани су један Ђешаф-ефендијин пратилац и писар београдског везира за правац дуж Саве и Дрине. За српске пратиоце именовани су Милосав Трифуновић, који је требало да чланове комисије отпрати од Шапца, уз Дрину, до Раче, где су их чекали пожешки кнез Васа Поповић, сердар Јован Мићић и Васа Димитријевић. На потез граничне линије низ Дунав и уз Тимок упућени су ефендијин секретар, у пратњи Аранђела Милосављевића, Стевана Стојановића и писара Макса Ранковића. Пре поласка на пут српски чланови, одређени у пратњу комисије за источну границу Кнежевине Србије, добили су од кнеза Милоша упутство, у којем је кнез истакао дуж које линије треба провести комесаре: Тимоком до села Велики Извор, затим на Вршку чуку, Затворену пољану, Остричеву пољану, Црноглав планину, Бабин нос, Китку планину, Клисуру, Гору Светог Николе, село Репушницу, Папратну, Дрноврт планину, село Влаово, село Периш, село Јули Хан, Преконогу, Грбавчу, Копај Кошаре, реку Топоницу, село Кравље. Након преласка Бугарске Мораве код Суповца, требало је ићи линијом Мали и Велики Јастребац – Добра вода – Јанкова клисура. Српски чланови комисије имали су задатак да попишу најближа села до границе, како она која је требало да припадну Кнежевини, тако и она која су остајала ван њеног састава.⁸ Претходно наведени топоними представљају правац граничне линије коју је очекивао кнез Милош на источном и југоисточном делу Кнежевине Србије.

Обе граничне комисије кренуле су на пут 12. марта 1830. године. Прва група граничара кренула је из Београда ка Шапцу, где их је дочекао Милосав Трифуновић, а затим су пут наставили ка Зворнику, како би од Махмуд-паше Видајића добили „спроводитеља” за простор Јадра и Рађевине. У међувремену, Василије Поповић, сердар Мићић и Василије Димитријевић су стигли у манастир Рачу, у намери да дочекају граничаре.⁹ Међутим, став Махмуд-паше Видајића био је да он није добио никакву заповест од цара, нити од босанског везира, те стога не може обезбедити пратњу за комесаре. Приликом читања бујурулдије¹⁰ дошло је до отвореног противљења муслимана. Након оваквог дочека, чланови комисије су захтевали да се врате назад, али им Турци то нису дозволили, већ су их затворили у хан и ставили под надзор. Захваљујући српском момку који је био у пратњи граничара, а који је преобучен у Турчина

⁸ ДАС, ЗМП, бр. 2040, Настављеније кнеза Милоша Аранђелу Милосављевићу, Стевану Стефановићу и Максиму Ранковићу 28. фебруара/12. марта 1830.

⁹ ДАС, Кнежева канцеларија [=КК], Соколска нахија [=XXVIII], 142, Василије Поповић – кнезу Милошу 11/23. марта 1830.

¹⁰ Наређење издато од стране османских власти.

успео да се искраде, београдски мухафиз и Ћешаф-ефендија су сазнали за догађаје у Зворнику, те је београдски везир одмах упутио татарина у Зворник и затражио да се пуне његови људи, уз обећање да територије Јадра и Рађевине неће бити прегледане. Кнез Милош, подстакнут жељом за што бржим решавањем граничног питања, предлагао је да се граничари упуте директно у Рачу, преко Ваљева, где су их чекали српски представници. Београдски везир је чекао одговор од босанског везира, којем се обратио за помоћ у вези са недавним догађајима, те није прихватио кнежев предлог.¹¹ Након четрнаестодневног боравка у манастиру Рачи, Поповићу, Мићићу и Димитријевићу стигло је наређење од кнеза Милоша да напусте манастир и врате се својим домовима.¹²

За разлику од прве групе, друга група граничара упућена ка Тимоку није имала већих неприлика. Они су прво отишли у Видин, где их је примио извесни Ћел-бег који их је испитивао које су то границе које Срби траже, да ли из времена краљева и деспота српских или из времена немачког рата? На ова питања, српски представници у комисији одговорили су да траже оне границе које је Србија обухватала у лето 1812. и да је ту граница био Тимок, те да се никакве промене на том простору не могу вршити. Видински везир Ибрахим-паша није правио никакве сметње раду комисије, једино је одредио свог човека да прати српске и турске чланове комисије. У свом путу стигли су до Бање, где је секретар Ћешаф-ефендије изјавио да нема упутство за даљи рад, уверавајући остале да је Ћешаф-ефендија приликом свог доласка забележио поједина места дуж границе до Крушевца. Из Бање се ефендијин секретар вратио у Видин, а прави разлог његовог одласка биле су вести о могућој побуни Арнаута због проласка комисије.¹³ Ни једна ни друга комисија није стигла до циља – Јанкове клисуре – што је условило пролонгирање српског граничног питања на Порти, али и енергичнији приступ руског посланика Рибопјера.

Након неуспеха прве комисије да извиди правац граничне линије и пределе које је Porta требало да врати Србији, приступило се дипломатској борби у Цариграду како би се то питање решило, будући да је оно требало да буде решено месец дана од закључивања мира. Уместо акција на терену, крајем априла и почетком маја 1830. године приступило

¹¹ ДАС, КК, Београдски конзулат [=VII], 654, Алекса Симић – кнезу Милошу 16/28. марта 1830.

¹² ДАС, КК, XXVIII, 148, Василије Поповић и Јован Мићић – кнезу Милошу 24. марта/5. априла 1830; *Дипломатско представништво Србије у Цариграду*, док. бр. 2.

¹³ *Дипломатско представништво Србије у Цариграду*, док. бр. 2.

се изради пројекта Хатишерифа за Србију, уз учешће српске депутације. Руски пројекат Хатишерифа за Србију је завршен 25. маја 1830, а у четвртој тачки пројекта говорило се о повраћају шест нахија, и то: Крајинске, Тимочке са Гургусовцем и Сврљиг Бањом, Параћинске с Ражњом и Алексинцом, Крушевачке, Старовлашке са једним делом Пазара и нахије Дринске. Поред набрајања нахија, наведене су и тачке дуж границе, и то онако како их је Димитрије Давидовић изложио у свом мемоару од 12. фебруара 1830. године. Пројекат будуће граничне линије, у чијој основи лежи поменути Давидовићев мемоар, предат је Порти на француском језику 15. јула 1830. године. Овај документ садржи детаљан опис правца граничне линије: током Тимока до села Вржогрнца, преко Тимока код села Извор, а затим следећим правцем: Вршка чука – Затворена пољана – Остричева пољана – Црноглава – Бабин нос – Китка – Клисуре – село Папратна – село Репушница – Гора Светог Николе – Дрноврт – село Влаова – Перише – Гуликана на извору Малог Тимока – Преконоге – планина Грамада – село Грбавче – село Копај Кошаре – планина Љути врх – село Кравље – Миљковац – Топоница – Суповац на Морави – Мали Јастребац (остављајући Прокупље, Куршумлију, Бању и Бодрајево ван Србије) – Велики Јастребац – Копаоник (ка Доброј Води). Даље граница иде ка Ибру (остављајући Бељановце и Нови Пазар изван српске границе), затим на ушће реке Рашке, планину Буковик, гору Паресију, Голију, Јавор, Увац (остављајући Пријеполје и Сјеницу изван Кнежевине Србије), Лим и ток Дрине до Саве.¹⁴

Четврта конференција, одржана 5. августа 1830. године, имала је као главну тему питање будућег разграничења. Нико од српских представника у Цариграду није присуствовао састанку руског и Портиних представника. Конференција је трајала пуних осам сати, а о њеном току Димитрије Давидовић био је обавештен од стране Рибопјера. Порта се држала свог изговора, који је у више наврата користила, а то је да предели које траже Срби не чине шест, већ петнаест нахија.¹⁵ Поред тога, тврдили су да то што је Карађорђе припојио ове пределе Србији нема већег значаја, јер су након 1813. враћени под сандаке којима су раније припадали. На конференцији се од турске стране могло чути да су шест нахија заправо Пожаревачка, Јагодинска, Крагујевачка, Рудничка, Пожешка и Ваљевска, које нису ни биле спорне као део будуће Кнежевине Србије. Током конференције, Турци су показивали своју

¹⁴ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 242.

¹⁵ *Дипломатско представништво Србије у Цариграду*, док. бр. 8.

карту Србије и имали опис предела, са бројем кућа и становника, што је касније посланик тражио и од Давидовића, који му је уступио податке до којих се дошло 1827. године и у оквиру којих су била поименице наведена села у отргнутим пределима.¹⁶ Према овом документу, Срби су тражили припајање укупно 907 села и 31.026 домова. После дуже расправе, како се није могло доћи до компромиса, било је предлога да се упути писмо руском цару, на шта је и Рибопјер пристао. Ипак, на крају су Турци пристали да уступе Црну Реку, Бању, Сврљиг, Параћин, Ражањ, Козничку нахију, Јадар и Рађевину, у оквиру којих се налазио 438 села и 16.738 домова. Овој конференцији присуствовао је и Ђешаф-ефендија, који је претходно боравио у Србији. Том приликом он је изнео мишљење да се заправо и не зна ко је које пределе држао у време закључења Букурешког мира. Руски представник на Порти одлучно је одбијао да прихвати турски предлог о разграничењу.¹⁷

Између четврте и пете конференције, сам султан је слао код Рибопјера Ахмет-пашу, у жељи да убрза решавање српских дела. Међутим, Ахмет-паша је том приликом истицао да Срби, у погледу предела, захтевају већу територију од оне која им по праву припада и молио је, у султаново име, руског посланика да пише руском цару Николају I. На питање Рибопјера шта треба да напише императору, Ахмет-паша је само понављао да Срби не траже шест, већ 15 нахија и да, ако им се сва та територија уступи, биће потпуно затворен друм, свакако мисливши на долину Велике и дела Лужне Мораве. Током пете и шесте конференције 11. и 12. августа 1830. године и даље се расправљало о границама. Рибопјер се чак позивао и на Родофиникинов извештај у погледу граница које би требало Србија да заузима, а у чијој основи је лежало историјско право српског народа на те територије: на западу река Дрина, затим на Пљевља, потом на реку Дрим, затим Шар-планину, на Ниш и одатле у правцу Тимока.¹⁸ Сви ови преговори нису довели до решавања питања будуће граничне линије Кнежевине Србије, те је на шестој конференцији одлучено да руски и турски комесари извиде границу. Пет дана после шесте конференције, Рибопјер је писао руском двору да именује офицере који ће извршити овај посао. На седмој конференцији, султан је прихватио предлог о

¹⁶ ДАС, ЗМП, бр. 6549. У оквиру овог предмета налази се попис села у следећим нахијама: Фетисламска, Неготинска, Алексиначка, Параћинска, Ражањска, Студеничка, Пазарска, Старовлашка, Јадарска и Рађевиначка, док је за Гругусовац са Сврљигом и Бањом, област Црноречке и Крушевачке нахије сачуван само укупан збир села и домова.

¹⁷ *Дипломатско представништво Србије у Цариграду*, док. бр. 8; М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 265.

¹⁸ *Дипломатско представништво Србије у Цариграду*, док. бр. 8.

упућивању руско-турске комисије у Србију.¹⁹ Након још две конференције, усаглашен је текст Хатишерифа из 1830. године, који је потом предат султану на потпис, а 20. октобра Хат је био предат српској депутацији. Решавајући бројна унутрашња питања Кнежевине Србије и њен однос према Порти, овај документ је у погледу граница поновио претходно договорени став да спорне пределе прегледа мешовита руско-турска комисија. Како питање повратка отргнутих нахија није решено, дажбинско питање, уско повезано са питањем отргнутих нахија, остало је, такође, нерешено.²⁰

Пре него што ће крајем 1830. године стићи руски и турски комесар у Кнежевину Србију, средином 1830. године боравили су у Србији капетан Александар Григоријевић Розелон Сашаљски, поручник Александар Антонијев Јесен, потпоручник Сименон Ивановић Каменски и црногорски војвода Матеј Петровић Вучићевић. Њих је почетком јула у Поречу дочекао Стефан Стефановић. Разлог њиховог доласка био је да целу „данашњу Србију”, као и шест нахија, обиђу и напишу и резултате представе руском двору. Основни задатак ове комисије био је да сними територију Србије, посебно пограничну област и да изради тајну карту Србије.²¹ Иако је један од главних задатака ове комисије био снимање пограничне области, с обзиром на то да питање отргнутих нахија није било решено, а и због непријатељства околних паша према овом послу, њихов теренски рад био је ограничен само на простор Београдског пашалука. Снимање територије руски официри су започели почетком јула, у пратњи кнеза Јоксима Милосављевића. На почетку је снимљена околина Београда, а затим је комисија кренула ка Шапцу, где им се придружио и Ото Густав фон Есен. Из Шапца, комисија је наставила пут преко Мачве, ка Ваљевоу и даље до тврђаве Соко. Каменски и Сашаљски су, преко Ужичке нахије, наставили пут ка Пожеги, док се Есен упутио ка Баћевцима. Шабац, Ваљево, Баћевац и Пожега биле су тачке са којих су вршена осматрања и одређивање положаја других места.²² Комесари су

¹⁹ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 266.

²⁰ Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, 6–9; Марко Павловић, *Српска правна историја*, Крагујевац 2005, 257–261.

²¹ *Москва – Србија, Београд – Русија. Документи и материјали*, т. 2, *Друштвене и политичке везе 1804–1878 / Москва – Србија, Белград – Русија. Сборник докумената и материјала*, т. 2, *Обществено-политичке везе 1804–1878*, прир. М. Јовановић и др., Београд – Москва / Белград – Москва 2011, док. бр. 12; Ирина Степанова Достян, „Мисии руских государственных деятелей и военных в Сербском Княжестве в 30-е гг. XIX в.”, у: *Национальное возрождение балканских народов в первой половине XIX века и Россия*, ур. Искра В. Чуркина, Москва 1992, 127–129.

²² *Москва – Србија, Београд – Русија*, док. бр. 13; Радивоје Бојовић, „Карта 'савремене' Србије Александра Григорјевић Розелион Сашаљског из 1831.”, у: *Архивска грађа као извор за историју*, ур. Никола Поповић, Београд 2000, 602–603.

најкасније до почетка октобра 1830. завршили њихов задатак у „досадашњим нашим пределима”, тј. у оним нахијама које су чиниле Београдски пашалук. По завршетку ових послова, капетану Сашаљском је стигло саопштење да је он именован за комесара од стране руског двора, у погледу питања будућих српских граница. Међутим, до 9. октобра није добио пуномоћје, као ни упутства за рад.²³ Заправо, капетан Сашаљски је био именован за помоћника главног комесара, док је Каменски напустио Србију 28. новембра 1830.²⁴

Почетком октобра 1830. у Петроград су стигли представници српског кнеза: Аврам Петронијевић и Цветко Рајовић, где их је 5. октобра примио министар иностраних дела гроф Карл Васиљевич Неселроде. На састанку су добили информације да је за руског комесара именован капетан Павел Јевстафијејевич Коцебу. Од стране турске владе био је именован Мехмед Лебип-ефендија. Кнез Милош је указивао депутатима да је неопходно да предузму мере како би Лебип-ефендија што пре кренуо из Цариграда и како би се посао завршио пре великих снегова, јер ће у супротном посао разграничења остати за пролеће. Почетком новембра, Коцебу је примио упутства и спремао се да крене на пут. Упутство које је добио било је опште природе: да се са депутатима о српским границама споразуме.²⁵

У Кнежевину Србију први је стигао Лебип-ефендија средином новембра, а лично га је у Јагодини дочекао кнез Милош, одакле је даље наставио пут ка Београду, где је стигао 21. новембра 1830. године. Нешто касније, у Београд је стигао и представник руског двора, капетан Павле Коцебу. Убрзо по његовом доласку организован је састанак у Београду, 24. децембра 1830. године, којем су присуствовали кнез Милош, београдски везир Хусеин-паша, Лебип-ефендија и Коцебу. Током састанка, Лебип-ефендија се држао већ коришћеног оправдања да Порта, као ни он, не знају којих то шест срезова тражи српска страна, те је руски комесар предложио да се одмах отпочне са теренским прегледом територија које Срби потражују, што је и прихваћено, те је комисија после неколико дана кренула дуж граничне територије.²⁶

²³ *Дипломатско представништво Србије у Цариграду*, док. бр. 14; *Књажевска канцеларија. Јагодинска нахија 1830–1835*, књ. 3, прир. Зоран Марковић и Светлана Мишковић, Јагодина 2009, док. бр. 449.

²⁴ ДАС, КК, Пожаревачка нахија са Поречом [=XXI], 485, Стефан Стефановић – кнезу Милошу 16/28. новембра 1830.

²⁵ *Дипломатско представништво Србије у Цариграду*, док. бр. 15.

²⁶ ДАС, Збирка Радосава Перовића [=ЗРП] – 1, *Протокол одређена граница, које су припадале Србији кад је закључен Букурешки мир између Русије и отоманске Порте, месеца маја 1812. године*; Владимир Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол о одређивању граница Србије из 1831. године”, *Споменик СХХХIV. Одељење историјских наука* 9 (1995) 169.

Комисију која је требало да обиђе границу која ће раздвајати Кнежевину Србију и Османско царство, поред капетана Коцебуа и Лебип-ефендије, чинили су и Милосав Здравковић и Јоксим Милосављевић. У саставу комисије био је и Јован Миленковић.²⁷ Као један од чланова комисије помиње се и кнез Никола Радоњић Васојевић.²⁸ У архивској грађи нисмо наишли на овај податак, али своје учешће у комисији помиње сам Никола Васојевић у писму упућеном Државном савету од 26. јуна 1839. године, наводећи да је у Србију дошао са Димитријем Давидовићем, после његовог повратка из Цариграда у октобру 1830. године, а на препоруку руског посланика Рибопјера.²⁹

Комисија је кренула у осматрање нове граничне линије 28. децембра 1830. године из Београда. Након доласка у Ада-кале, комесари су добили обавештење од мухафиза Омер-паше, да је Ибрахим-паша из Видина издао наредбу да комесари најпре дођу у Видин, како би се са њим договорили о најподеснијем начину за успешно извршење овог задатка. Како би избегли тешкоће у раду, комесари су одмах кренули за Видин, преко Крајине, где су приликом проласка прикупљали податке о овом простору, али без окупљања и испитивања становништва. Током рада на терену, комисија је дошла до закључка да су утврђена Кладово, Брза Паланка и Неготин била заузета од стране руске војске и предати Србима на управу. Предео који се налазио између Дунава, Тимока, Дели Јована и Мироча Турци су делили на две нахије: Фетисламска (Кључ) и Неготинска (Крајинска).³⁰ Комисија за ограничавање је стигла у Видин 7. јануара и имали су састанак са видинским везиром, који је том приликом изјавио да не може дозволити даљи рад комесара јер још увек није добио ферман од Порте. Ибрахим-паша је у разговору са Милисавом Здравковићем и Јосифом Милосављевићем истакао да султан не да

Први цитирани документ представља српски превод Коцебуовљевог протокола о одређивању граничне линије из каснијег периода.

²⁷ ДАС, Министарство просвете – Просветно одељење [=МПс–П], 1850, I, 122, председник Школске комисије Димитрије Исаиловић – Министарству просвете 5/17. априла 1850; Антоније Алексић, „Грађа за картографију и за географију Србије”, *Годишњица Николе Чупића* 5 (1883) 262.

²⁸ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 309–310; Радомир Губеринић, *Кнез Никола Васојевић*, Андријевица 1997, 25; Љубомир Дурковић-Јакшић, *Србијанско-црногорска сарадња (1830–1851)*, Београд 1957, 29.

²⁹ Борђе Мушицки, *Историческо-критическо описаніе битке Косовопољске одъ г. 1389. юнія 15*, Нови Сад 1847, III–IV; *Дипломатско представништво Србије у Цариграду*, док. бр. 14.

³⁰ ДАС, КК, Присаједињење отргнутих крајева [=XXIV], 52, Стефан Стефановић – кнезу Милошу 2/14. маја 1833; В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 170.

ниједно село и да због тога може доћи и до сукоба Срба и Турака.³¹ У овој одлуци, везира је подржао и Лебип-ефендија, изјавивши да и он од Порте мора да тражи нова упутства за даљи рад, па су комесари били принуђени да чекају у Видину на фермане из Цариграда.³²

Након што је сазнао вести о задржавању везира у Видину, кнез Милош је одмах обавестио београдског везира о одлуци Ибрахим-паше, који је изразио чуђење оваквим поступцима видинског паше. За задржавање комесара, београдски мухафиз није кривио Ибрахим-пашу, већ је сматрао да га је на то подстакао Лебип-ефендија. Поред тога, кнез Милош је писао и у Цариград, одакле је добио уверавања да ће фермани скоро стићи у Видин, те да ће комисија убрзо наставити са радом.³³ Главни разлог неиздавања фермана српска страна је видела у побуну у Пољској³⁴, те су сматрали да османске власти чекају да виде какав ће бити исход побуне, надајући се да ће то спречити Русију у даљем инсистирању на спровођењу трактата, те им омогућити да самостално донесу одлуку о границама.³⁵ Поред кнеза Милоша, своја писма у Цариград су упутили и видински везир, Лебип-ефендија и Коцебу.³⁶

Порта је радила на изradi фермана и 23. јануара 1831. године документ је био предат руском посланству у Цариграду, а сам ферман био је датован са 14. јануаром 1831. године. Копију фермана су добили и српски депутати, од стране руског посланства, и израдивши још једну копију, послали је кнезу Милошу, која је 7. фебруара 1831. године стигла у Крагујевац. Очигледно је да је Порта куповала време изјављујући руском посланику, приликом предаје копије фермана, да су они већ послати лесковачком и видинском паши. Међутим, овај податак није био тачан јер фермани нису стигли у Видин ни до 6. фебруара. Кнез је исказивао бојазан да није у питању нека превара са ферманима и да османски званичници нису дали руском посланику само копију, без слања пашама, како не би више вршио притисак на Порту. Ова претпоставка

³¹ ДАС, КК, VII, 723, Алекса Симић – кнезу Милошу 14/26. јануара 1831.

³² В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 170; М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 310.

³³ ДАС, КК, VII, 723, Алекса Симић – кнезу Милошу 14/26. јануара 1831.

³⁴ Новембарски устанак је назив за побуну која је почела у Пољској 29. новембра 1830. године у циљу ослобођења Пољске од руске власти, а један од разлога биле су вести о могућој акцији руског цара против револуционарних покрета у Француској и Белгији. Устанак је угушен, после већег броја сукоба током 1831. године, падом Варшаве почетком септембра 1831. године.

³⁵ ДАС, КК, VII, 727, Алекса Симић – кнезу Милошу 22/3. фебруара 1831.

³⁶ ДАС, КК, Црноречка нахија [=XXXVI], 4, Кнез Милош – Милети Радојковићу, 4/16. јануара 1831.

кнеза Милоша је највероватније и тачна, ако се узме у обзир број дана који је прошао од издавања фермана до доласка татарина у Видин.³⁷

Фермани су коначно стигли у Видин 12. фебруара 1831. године. У ферману је наведено да ће султан уступити шест обећаних нахија кад комисија прегледа границе. У Видин су стигли и фермани за босанског и лесковачког пашу. После добијања фермана испуњени су услови да комисија крене у обилазак некадашње граничне линије.³⁸ Ипак, једна формулација у Портином документу није била довољно јасна, што је оставило могућност различитог тумачења. Наиме, у ферману је било наведено да је задатак комисије да испита да ли су спорне области биле „од старина” део пашалука који су се граничили са Србијом, тј. са Београдским пашалуком, или су припадале Србији, па су после 1813. отргнути од ње. Лебип-ефендија је ово тумачио тако да је задатак комисије био да испита да ли су ове области биле део Србије пре 1804, док је Коцебу сматрао да се формулација „од старина” односи на 1812. годину, када је потписан Букурешки мировни уговор. Турски представник у комисији није одустајао од свог става и упорно је тврдио да никакве територије нису одузете од Србије. Ипак, није се противио намери капетана Коцебуа да крене на терен и прикупи податке по упутствима које је добио од руског двора.³⁹

Прво место у којем је био организован скуп муслимана и истакнутих Срба ради испитивања било је Брегово, где су комесари приспели 15. фебруара. Држећи се свог тумачења фермана, Лебип-ефендија је питао присутне да ли је Крајина од старина припадала Видину или је била део Србије, па од ње отргнута и припојена Видинском пашалуку. Општи одговор муслимана био је да је територија од старина припадала Видину. На питање Коцебуа да ли је овај предео био део Србије 1812. године, муслимани су одговорили да је овај простор био заузет од руске војске, а да су Срби њиме владали као разбојници. Потом се Коцебу обратио Србима са истим питањем. Још пре него што је комисија кренула из Видина, видински везир је наложио да се изврши оштар притисак на отмене људе да се приликом испитивања одричу Срба и тврде да су Срби овај простор само пленили, а да никад нису господарили њиме.⁴⁰ Ипак, један одважни сељак, именом Никола из села Рогљева у Неготинској (Крајинској) нахији, одговорио је на питање коме је овај простор оставила

³⁷ ДАС, КК, VII, 728, Кнез Милош – Алекси Симићу 28. јануара/9. фебруара 1831.

³⁸ ДАС, КК, VII, 732, Алекса Симић – кнезу Милошу 5/17. фебруара 1831.

³⁹ В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 170, 171.

⁴⁰ ДАС, КК, XXI, 1115, Стефан Стефановић – кнезу Милошу 7/19. јануара 1831; В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 171.

руска војска након одласка – Србима и да су они господарили овом територијом све до 1813. године, а да су њихове старешине учествовале у раду скупштине.⁴¹ Следећег дана комесари су кренули левом обалом Тимока, а 17. фебруара стигли су у Зајечар, снимајући успут територију и прикупљајући материјал потребан за карту.⁴²

Ферман је читан у Зајечару одмах по доласку пред српским и муслиманским представницима из Црноречке нахије. Лебип-ефендија је поставио иста питања као у Брегову и добио исте одговоре, док је Коцебу упитао да ли је овај крај био под Србима, на шта су Турци одговорили да су они овде одскора и да нико не зна шта је било пре 19 година. Потом се Коцебу обратио Србима и они су казали да су били под српском владавином и да су учествовали у рату и раду скупштина. Ову тврдњу изнели су становници села са десне стране Тимока, додајући да они у то време нису живели на десној обали, већ су пребегли на леву, бојећи се напада из Видина. Након испитивања, комисија је прегледала и остатке великог земљаног утврђења које се налазило код села Вражогрнца. Из Зајечара комисија је продужила пут ка Гургусовцу, где је извршено читање фермана. Приликом испитивања, муслимани су одбили да одговарају на питања Коцебуа да ли је овај простор био под српском владавином током Првог српског устанка, тврдећи да ферман не дозвољава то питање. Казивања српског народа потврдила су да је ову територију заузела руска војска и оставила Србима на управу. Као јужна граница означени су планински врхови који раздвајају Гургусовачку, Сврљишку и Бањску нахију од Пиротске казе и Нишке нахије. Лебип-ефендија није прихватио одлазак до граничне линије ових области и њено снимање, те је Коцебу упутио Сашаљског да сними овај простор и унесе га на карту.⁴³

⁴¹ ДАС, КК, XXI, 1131, Стефан Стефановић – кнезу Милошу 25. фебруара/9. марта 1831; М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 313. Због оваквог казивања, Никола је изазвао непријатељство Турака, па се морао скривати по селу. Потом је приспео у Пореч, оставивши породицу у Рогљеву. Кнез Милош је наредио Стефану Стефановићу да прими Николу док се не промени ситуација и да му омогуће, уколико жели, да пресели своју породицу у Пореч. Никола је одлучио да у Поречу борави неко време, а затим да се врати на огњиште, због великог имања које је имао у наведеном селу. Када је избила побуна у Источној Србији крајем априла 1833. године, Никола Ђорђевић, тј. Никола из Рогљева, постављен је за буљубашњу једне чете од 200 људи задужене за патролирање дуж Тимока (Владимир Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*, Београд 1957, 40).

⁴² В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 171.

⁴³ Исто.

Следеће место читања царског фермана и одржавања скупа била је Бања. Муслимани су одговорили да су Бања и Сврљиг две одвојене нахије, али имају једног управника. Срби су потврдили да су од 1808. до 1813. били под управом Србије, а истраживања капетана Сашаљског показала су да је граница била дуж линије која дели Видински санџак од Ниша и Пирота.⁴⁴

Током боравка комесара у Видину, пре него што је сазнао да им видински везир неће дозволити даљи пролазак без фермана, кнез Милош је послао у Гургусовац Милету Радојковића са задатком да проведе комисију по крушевачком крају.⁴⁵ Након испитивања и скицирања простора око Бање и Сврљига, посао комисије у Видинском санџаку био је завршен, те су 24. фебруара комесари стигли у Алексинац, који је припадао Крушевачком санџаку. У Алексинцу их је дочекао лесковачки паша Исмаил, који је желео да се упозна са њиховим послом како би се избегли проблеми који су се појавили у Видину. Након што је Коцебу изнео њему поверене задатке, Исмаил-паша је, исто као и Лебип-ефендија, тврдио да се у царском ферману не помиње одређивање територије које су Срби држали у време Букурешког мира. Након објашњења од стране Коцебуа да се само на 1813. годину може односити формулација „отргнути од Србије срезови”, Исмаил-паша је дозволио да се организује испитивање становништва у Алексинцу. Као и у свим претходним случајевима, муслимани су тврдили да српске управе није било на овом простору, али да су Срби допирали до ових крајева, што су двојица Срба потврдили. Коцебу је приметио да само двојица Срба одговарају на постављена питања, те је позвао у кућу српске представнике, који су том приликом изјавили да трпе страшне претње од Турака, те због тога нису смели њима противречити на састанку. Навели су да су сви мушкарци учествовали у рату, док су старешине ишле на скупштину. Као најбољи пример докле се протезала српска власт навели су утврђење Делиград, недалеко од Алексинца, које не само да су Срби држали седам година већ је у њему зимовала и руска војска. За време испитивања, капетан Сашаљски је вршио теренска истраживања и утврдио да су се српске страже за време Првог српског устанка налазиле на реци Топоници, а у селу Дражевцу наишао је на остатке српских утврђења. Међутим, како је ово село припадало Нишкој нахији, а у ферману је јасно стајало да се изузимају земље које припадају Нишу и да се с тим сложио и кнез Милош, као границу српске владавине 1812.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ *Москва – Србија, Београд – Русија*, док. бр. 15.

означио је међу Нишке и Алексиначке нахије. Из Алексинца комисија је наставила пут низ Јужну Мораву и прегледала остатке утврђења Топољак на левој обали Јужне Мораве и Делиграда на десној.⁴⁶ Док се комисија бавила разграничењем на потезу ка Нишу и Пироту, стигло им је писмо од кнеза Милоша у којем им јавља да је руска војска ушла у Варшаву, те сходно томе поздравља Лебип-ефендију и поручује му: „да одсад боље граничи него досад што је”.⁴⁷

Следеће место окупљања српских и муслиманских првака било је у Крушевцу 27. фебруара. Срби су успели да током ноћи дођу до Коцебуа и пренели му да због турских претњи нико на скупу неће говорити, осим једног старца којем су Турци рекли шта треба да посведочи. У таквој ситуацији Коцебу није постављао никаква питања на скупу, док су муслимани тврдили да овај крај од старина припада Крушевачком санџаку. Исти дан комисија је напустила Крушевац, у намери да преко Јастрепца и Копаоника дођу до границе Пазарске нахије. Као међа српских стража из Првог српског устанка означени су: Јанкова клисура, Батоте и Бело брдо.⁴⁸

Након што је завршено истраживање и скицирање простора до „границе пазарске”, комесари су отишли у Карановац, где је требало да сачекају вести од босанског паше и људе за њихов безбедан пролазак. Ту су се комесари састали и са кнезом Милошем, који је том приликом изјавио да не може очекивати повољне вести из Босне, јер су многи прваци отказали послушност везиру. Намик Али-паша, босански валија, поручио је човеку кнеза Милоша да не може одговорити на писмо Лебип-ефендије, које му је он упутио још из Видина, да осигура безбедан пролазак комисије док се не посаветује са капетанима. У таквој ситуацији комисија је морала да прекине даља истраживања, а капетан Коцебу је издао наредбу Сашаљском да обиђе простор у саставу Босанског санџака и састави карту, при чему му је као помоћник одређен кнез Васа Поповић.⁴⁹ Кнез Милош је напустио Карановац 7. марта, а следећег дана су отишли Лебип-ефендија и Коцебу.⁵⁰

Васа Поповић и капетан Сашаљски су кренули из Карановца ка Студеници 8. марта, а стигли у Ивањицу четири дана касније, где су се

⁴⁶ В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 172.

⁴⁷ Москва – Србија, Београд – Русија, док. бр. 18.

⁴⁸ В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 173.

⁴⁹ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 313–314.

⁵⁰ *Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, прир. Данило Вуловић, Београд 1953, док. бр. 311.

срели са Јованом Мићићем. У Студеничкој нахији Кнежевине Србији требало је да припадне 460 домова, у Јошаници 250, а између Ибра и Рашке од „планине Буковице до саставака” 50 домова.⁵¹ Последња наведена територија простирала се од планине Велики Буковик, између тока Рашке на западу и Ибра на истоку, па до ушћа Рашке у Ибар, односно то је била нахија Јелеч.⁵² Иако се ова територија не помиње у будућој граничној линији коју је навео Коцебу у свом протоколу, да је ипак била означена као једна од оних које ће припасти Кнежевине Србији после проласка комисије 1831. године, указује нам, поред извештаја Васе Поповића, молба становника села Јелеч које се налази између Ибра и Рашке, да се врате „под скуте” кнеза Милоша, где су и били до проласка комесара 1834. године.⁵³ Новопазарском Ејуп-паши стигла је заповест од Видина и Крушевца да не дозволи попуштање српске границе на своју штету, те је он послао људе по селима, али су Сашаљски и Васа Поповић већ били прешли на простор Старовлашке нахије.⁵⁴

Из Ивањице, у пратњи Мићића, Поповић и Сашаљски су наставили пут преко Голије, Мучња, Јавора до Увца. Затим су извидили терен око села Доброселица, преко Торника и Златибора, одакле је Сашаљски, са једног брда, прегледао простор до Дрине, будући да је та територија снимљена у лето 1830, те није било потребе ићи даље. Турци на овом простору нису правили никакве сметње комесарима, јер је то било наређење Мустафа-паше Бушатлије.⁵⁵ Обиласком границе до Златибора теренски рад царских комесара био је завршен, а крајем марта Сашаљски је отишао за Београд.⁵⁶

По доласку у Београд, Сашаљски се придружио Коцебуу у преговорима са Лебип-ефендијом и београдским везиром око разграничења. Коцебу је саставио и протокол о одређивању граница, а током њиховог боравка у Београду састављена је и карта која је приказивала простор Кнежевине Србије. Карта је била готова најкасније 20. априла 1831. године.⁵⁷ Питање ауторства ове карте је изазивало забуне у српској

⁵¹ Исто, док. бр. 312.

⁵² Ову нахију помиње капетан Филип Прибаковић у писму упућеном кнезу Милошу 12/24. јануара 1834. године, у којем преноси молбу становника села Јелеч да остану под скутом кнеза Милоша, наводећи да у том селу има 76 кућа и 115 пореских глава (*Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 498).

⁵³ *Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839*, док. бр. 498.

⁵⁴ Исто, док. бр. 312.

⁵⁵ Исто, док. бр. 315.

⁵⁶ Исто, док. бр. 320.

⁵⁷ ДАС, КК, Београдски конак [=VI], 932, Писмо Димитрија Давидовића кнезу Милошу од 8/20. априла 1830. године.

историографији. На основу потписа на карти, који гласи „подписаљ генералнаго Штаба Капетанъ Коцебуе”, аутори су изводили закључак да је аутор ове карте Коцебу, али то је и једино што се може закључити на основу читања домаће архивске грађе.⁵⁸ Међутим, на основу анализе докумената из руских архива, односно извештаја које је капетан Сашаљски слао Главног генералштабу, Р. Бојовић је утврдио да је аутор те карте капетан Сашаљски. Такође, на основу Коцебуовљевог протокола можемо видети да он на неким местима наводи да је Сашаљски отишао на простор Старог Влаха, и поред небезбедне ситуације, како би саставио карту тог простора.⁵⁹ Оно што још иде у прилог овој тврдњи је и рукопис на самој карти, где се јасно види разлика између рукописа потписа и рукописа којим су бележени топоними на карти.⁶⁰

Одмах након сазнања да је карта Србије нацртана, српске власти су покушале да дођу до ње. Димитрије Давидовић је 20. априла 1831. године боравио у Београду и посетио Коцебуа. Том приликом је покушао да добије карту коју би Аврам Гашпаровић копирао. Међутим, Коцебу је одбио њихов захтев.⁶¹ Два дана касније, 22. априла, Давидовић јавља кнезу Милошу да ће карту Гашпаровић сутра завршити и наводи да је карта за Лебип-ефендију преведена на турски језик.⁶² Остаје нејасно како је Давидовић успео да дође до карте Србије. Из овога видимо да је ова карта урађена на руском, а затим преведена на турски језик.

Пре него што ће капетан Коцебу отићи из Србије, у Крагујевцу је 9. маја 1831. године организована конференција на којој су били присутни кнез Милош, Коцебу, Лебип-ефендија и диван-ефендија београдског везира, а у вези са наредбом Порте упућеној Лебип-ефендији и београдском везиру да се што пре споразумеју са кнезом Милошем око граница.⁶³ На конференцији, Коцебу је изнео низ територијалних уступака које би Србија требало да учини према Порти: 1. град Гургусовац са његовом територијом и целу територију источно од

⁵⁸ Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, 42; Жељко Шкаламера, „Картографија Србије и југословенских земаља од почетка XVI до краја XIX века”, у: *Србија и суседне земље на старим географским картама*, ур. Драгослав Срејовић, Београд 1991, 143.

⁵⁹ Р. Бојовић, „Карта 'савремене' Србије”, 601–607; В. Стојанчевић, *Коцебуевљев протокол*, 173.

⁶⁰ Као прилог свом раду „Територија и границе Србије 1804–1833”, Владимир Стојанчевић је објавио ову карту у зборнику *Глас САНУ СССРXXXVIII*. Одељење историјских наука 3 (1983) 187–218.

⁶¹ ДАС, КК, VI, 93, Димитрије Давидовић кнезу Милошу од 8/20. априла 1830. године.

⁶² ДАС, КК, VI, 94, Димитрије Давидовић кнезу Милошу од 10/22. априла 1830. Године; Р. Бојовић, „Карта 'савремене' Србије”, 605.

⁶³ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 378–379.

планине Девике (југоисточно од Сокобање) Србија ће уступити Порти, тако да ће Србији остати територија од планине Девике до планине означене у документу као *Zejkovik*,⁶⁴ која дели Бању тако да 2/3 остају Србији, а 1/3 припада Турској; 2. цео простор Сврљиг-бање остао би Порти. Гранична линија би ишла реком Моравицом до њеног ушћа у Мораву, тако да би 1/2 територије алексиначког краја припало Србији, а 1/2 Порти; 3. од Мораве, граница би ишла на Велики Јастребац, који би 2/3 крушевачког краја остављао Србији, а 1/3 Порти; 4. део пазарске нахије и Старог Влаха да се припоји Србији према карти.⁶⁵ Иако је кнез Милош исказао спремност да прихвати ове територијалне уступке, захваљујући догађајима у источној и централној Србији с краја 1832. и почетка 1833, али и противљењу грофа Неселрода, овај Коцебуовљев предлог није остварен.⁶⁶

Након завршетка посла око карте и састављања протокола, капетан Коцебу је средином маја 1831. напустио Србију и упутио се ка Влашкој.⁶⁷ Лебип-ефендија је остао у Србији све до 1. октобра 1831. године. У међувремену, нови руски посланик у Цариграду Аполинарије Петровић Бутењев, већ средином јуна представио је Порти краћи Коцебуовљев извештај о границама. Поново је уследила дипломатска борба у Цариграду, како би се дошло до коначног повлачења граничне линије. На конференцији која је одржана тек 3. новембра 1831. Бутењев је инсистирао да се разграничење има извршити искључиво по карти руских официра, уз спремност да учине Порти уступке, према претходно наведеном предлогу капетана Коцебуа. Тада није донето никакво решење, а Бутењеву су тек средином марта 1832. године стигле инструкције од руског двора, у којима је било наведено да ће се питање разграничења извршити искључиво по карти и протоколу.⁶⁸

Кнез Милош је писао депутатима да се нада да ће добити оне границе које су на карти означене, без уступака према Порти, на које је пристао током састанка у априлу 1831. године. На такво мишљење наводило га је и Давидовићево казивање да руски посланик не дозвољава Порти ни да говори о уступцима са српске стране. У савету депутатима истицао је

⁶⁴ Једино на шта се може односити овај топоним је планина Озрен, која лежи западно од Девике и југозападно од Сокобање.

⁶⁵ ДАС, КК, Турци са стране Кнезу Милошу [=XXX], 73, *Копија следства конференције, бивше 26. априла 1831. год. између књаза Милоша Обреновића, Лебип-ефендије, диван-ефендије везира београдског и Г. Коцебуа* (на француском језику).

⁶⁶ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 380.

⁶⁷ ДАС, КК, XXI, 1167, 1168, 1169.

⁶⁸ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 379, 380; ДАС, ЗМП, 2115, кнез Милош – депутатима народа Српског 9/21. марта 1832.

важност питања граница и потребу да се ово питање коначно реши, па чак и да питање иселјења Турака и продаје имања остане нерешено. Истицао је и потребу да се, поред ограничења, дуж граничне линије поставе и умке како би се јасно означила граница, а да Порта упути писма свим надлежним пашама у којима би била наведена сва погранична села која има да припадну Србији, како би се избегли проблеми у будућности са околним пашама.⁶⁹

Прва прелиминарна конференција у вези са српским границама одржана је тек 23. августа 1832. године, током које је Бутењев предао детаљни извештај и географску карту, искључиво тражећи да се по њој изврши разграничење. Конференција је одржана 15. октобра 1832. године, и поново је Порта истицала своје незадовољство предвиђеним разграничењем, наводећи стратегијске разлоге, као и незадовољство босанских и арнаутских првака, па је нудила решење да се у свакој од спорних територија изабере кнез који ће бити у истом односу према Порти као и кнез Милош. Друга опција била је да се Србији припоји део земљишта према Нишу. Ситуација је изгледала неповољно по Србију, али 21. новембра 1832. године у Србију су стигле вести да ће питање граница ускоро бити завршено.⁷⁰

Како је време пролазило, а из Цариграда нису стизали никакви гласови који би назначили успешан крај српских послова, осим утешних речи да ће ускоро бити свршени, кнез Милош се одлучио на радикални потез. Већ од 1831. године простор Старог Влаха био је у систему двовлашћа – српске старешине не овом простору управљали су се у односу према Турцима у складу са наређењима које су добијали од кнеза Милоша, а положај становника на овом простору био је сличан као у Кнежевини Србији.⁷¹ Искористивши као повод отмицу две девојке од стране браће Вренчевић, сестрића крушевачког мутесарифа Исмаил-паше, кнез Милош је подстакао побуну у Крушевачкој и Козничкој нахији, чији се пламен убрзо проширио на Параћинску, Ражањску и Алексиначку нахију.⁷² Оног тренутка кад је српска војска избила на врхове Малог и Великог Јастрепца и дошла до Суповца, правац будуће граничне линије на овом потезу био је *de facto* решен.⁷³ Током побуне, кнез Милош је

⁶⁹ Дипломатско представништво Србије у Цариграду, док. бр. 21.

⁷⁰ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 407–409.

⁷¹ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 22–25.

⁷² Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 29–31; Урош Шешум, *Србија и Стара Србија 1804–1839*, Београд 2017, 165–166.

⁷³ *Град Параћин 1815–1915*, прир. Бранко Перуничкић, Београд 1975, док. бр. 21; Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 30–31.

посебно истицао захтев да се устанак не прошири преко оних територија које нису предвиђене да буду у оквирима будуће границе Србије.⁷⁴ Под овим су се подразумевале оне територије јужно од Алексинца, које су чиниле део Нишке нахије. Према попису из 1827. године, најјужније село Алексиначке нахије било је Катун, недалеко од Светостеванске реке.⁷⁵ Граница Алексиначке и Нишке нахије означена је и у Коцебуовљевом протоколу о разграничењу, где је наведено да је Сашаљски ишао на границу Нишке казе, удаљену два сата од Алексинца и увидео да су на реци Тополници биле српске страже, а знакове српских утврђења нашао је и код Држевца, „равномерно к Нишу припадајућег”, али како је ферманом изричито било наведено да се изузимају земље које припадају Нишу, утврђено је да ће будућа гранична линија бити на граници Ниша и Алексинца.⁷⁶ И на карти Сашаљског као јужна граница означени су Катун и Станци. Поред свих наведених података, села Горњи и Доњи Крупац, Бели Брег, Дражевац и Палиграце, сва северно од Топоничке реке, помињу се почетком новембра 1833. као део нишевачке, односно нишке нахије.⁷⁷

Јаки турски зулуми и повећање дажбина довело је до побуне становништва на простору Сврљишке, Бањске, Црноречке, Неготинске, а пар дана касније и Фетисламске нахије, почетком маја 1833. године. Убрзо по почетку устанка, кнез Милош је издао наређење Милети Радојковићу да пружи помоћ устаницима уколико они то буду од њега захтевали. Српске страже су постављене на Тимоку и Грамади. После оружаних сукоба у околини Зајечара и Гургусоваца и мањих пушкарања у Фетисламској нахији, до краја маја 1833. године, простор претходно наведених пет нахија био је ослобођен и *de facto* присаједињен Србији.⁷⁸

После успешне побуне и уласка српске војске у отргнуте пределе, остало је било још да се у Цариграду ова одлука потврди. Подстакнут султановим исказом да су воде и планине, односно природне границе, најбоље границе сваке земље, кнез Милош је истицао српским депутатима потребу да се боре за следећу граничну линију: Дрина – Лим

⁷⁴ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 422–423.

⁷⁵ ДАС, ЗМП, бр. 6549; Миодраг Спирић, *Историја Алексинца и околине до краја прве владавине кнеза Милоша*, Алексинац 2016, 236–237.

⁷⁶ В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 172.

⁷⁷ ДАС, КК, Присаједињење отргнутих крајева [=XXIV], бр. 125, Јован Вељковић – кнезу Милошу 23. октобра/3. новембра 1831.

⁷⁸ Више о припремама за устанак и његовом току у овом делу Србије видети: В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*, 28–50, 233; М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 453–456.

– Увац – Вапа – Голија – Бело Брдо – Јанкова клисура – Јастребац – Грамада – Вршка чука – Тимок.⁷⁹ Међутим, овај план кнеза Милоша о потпуно природној граничној линији није успео, јер је правац граничне линије одредила комисија с краја 1830. и почетка 1831. године, и на конференцији од 27. маја 1833. године Порта је признала нове српске границе и пристала да се ограничење изврши по Коцебуовљевом протоколу и карти Александра Сашаљског.⁸⁰

Једно од питања које је оптерећивало кнеза Милоша у периоду пре коначног свршетка свих послова 17. септембра било је учешће руског комесара у коначном означавању граничне линије између Кнежевине Србије и Османског царства. Бутењев је сматрао да ће инсистирањем на поновном учешћу руског комесара повредити Порту и тако показати неповерење према њој, док је кнез Милош истицао да и даље има спорних места дуж границе на којима може доћи до сукоба. Као примере наводио је Извор, који је још био у турским рукама, затим Грамада, нишка села, као и део старовлашке границе. Ипак, на крају писма истиче спремност да прихвати српско-турску комисију, али да се претходно у Цариграду јасно потврди да се граница има повући строго по карти.⁸¹ Уместо именована комесара, Бутењев је предлагао да се у Хатишериф унесу имена свих пограничних села, али су она, на молбу реис-ефендије, побројана у одвојеним инструкцијама.⁸²

Сви српски послови свршени су на конференцији од 17. септембра, мада је Порта и тада покушала да смањи територијалне уступке, захтевајући да јој се оставе Алексинац, Сврљиг и Гургусовац, али Бутењев, позивајући се на одлуку Порте од 27. маја, инсистирао је да се ограничење изврши по карти. Последња конференција која се тичала границе одржана је 26. октобра, када је одлучено да питање наведене три вароши реши султан, који их је оставио Србији.⁸³

Након што су решена сва спорна питања, приступило се изради Трећег хатишерифа. Документ је предат српској депутацији 29. новембра, а у Србију је приспео 4. децембра 1833. године.⁸⁴ У Хатишерифу су као територије које припадају Србији означене: Крајина, Кључ, Црна Река,

⁷⁹ ДАС, ЗМП, бр. 2171, Кнез Милош – депутатима Стојану Симићу и Димитрију Давидовићу 12/24. маја 1833.

⁸⁰ М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 460–462.

⁸¹ ДАС, ЗМП, бр. 2188, Кнез Милош – депутатима српског народа 6/18. септембра 1833.

⁸² М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 482.

⁸³ Исто, 488.

⁸⁴ Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 15.

Гургусовац, Бања, Сврљиг, Алексинац с Ражњем и Параћином, Крушевац, једна част Старог Влаха, узимајући у њу и једну част Пазара, под именом Брвеника и предел Дрински, састављен од Јадра и Рађевине. Како би се ова одредба спровела у дело, упућени су фермани видинском везиру Хусеин-паши и београдском Веџи-паши, са наредбом да кнез Милош и видински паша одреде комесаре који ће проћи дуж граничне линије и одредити њен правац на основу топографске карте.⁸⁵

До 19. децембра 1833. године били су именовани комесари српско-турске комисије за одређивање граничне линије. Као српски представници у комисији одређени су члан Суда народа српског, Ђорђе Протић, и параћински капетан Јован Вељковић, док је од стране видинског везира био одређен Ћешаф-ефендија. Кнез Милош је 22. децембра 1833. године упутио „настављеније”⁸⁶ Стојану Симићу, као и Ђорђу Протићу и Јовану Вељковићу. У упутству Стојану Симићу истицао је потребу да се придобије Велики Извор, који није био заузет током побуне 1833. године, док је у упутствима Протићу и Вељковићу акценат био стављен на придобијање земљишног троугла између Рашке и Ибра, будући да је на карти било предвиђено да граница иде преко Јарињске косе до Јариња, затим низ Ибар до ушћа Рашке, а потом током Рашке до села Милатовац, па на гору Паресију.⁸⁷

Српско-турска комисија кренула је са радом на ограничавању од ушћа Тимока 28. децембра. Обележавање се вршило уз помоћ карте руских официра, при чему су српски чланови комисије имали мапу на руском језику, док је за Ћешаф-ефендију била преведена на турски језик.⁸⁸ Дуж Тимока није било готово никаквих проблема у ограничавању и чланови комисије су само пратили његов ток. Први проблем било је питање Великог Извора, убележеног на карти, али и даље под влашћу Турака, у којем је седео турски субаша. Комесари су успели да придобију простор удаљен један сат од Извора, али је део атара овог села остао изван граничне линије. До 31. децембра било је завршено ограничавање до

⁸⁵ ДАС, ЗМП, бр. 2203, Превод фермана урученог кнезу Милошу о враћању предела отргнутих од Србије 1813. године; Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 15; М. Гавриловић, *Милош Обреновић (1827–1835)*, 614.

⁸⁶ Упутство.

⁸⁷ Мита Петровић, *Финансије и установе обновљење Србије до 1842. с једним погледом на ранији развој финансијског уређења у Србији*, Београд 1897, 289–291; В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 174; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија*, 68–70; Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 41.

⁸⁸ М. Петровић, *Финансије и установе обновљење Србије*, 289.

Вршке чуке.⁸⁹ Дуж источне границе, српски комесари су успели да придобију и село Корито (данас Ново Корито), које је било део Белоградичке нахије, а које није било учртано на карти, нити се помиње у Коцебуовљевом протоколу. До присаједињења овог села дошло је захваљујући инсистирању српских комесара да се држи правац од Китке планине преко Кадибогаза⁹⁰ до Расеватог камена. Даљи рад комисије настављао је врховима Старе планине. Према протоколу и карти, гранична линија је требало од Расеватог камена да иде преко Светог Николе на Писану Букву⁹¹ и Репушницу. Иако карта и протокол као једну од граничних тачака наводе врх Светог Николе, граница није туда прошла. Овај превој се налази југоисточно од села Репушнице, те гранична линија никако није могла да обухвати њега, па потом да се враћа до села Репушнице. Од Репушнице граница је повучена у правцу југозапада, остављајући у саставу Кнежевине Србије село Папратну, прешавши преко Трговишког Тимока до планине Дрноврт.⁹²

Доласком до Дрноврта, гранична комисија је завршила разграничење дуж граница Видинског санцака. Од Дрноврта почињала је граница Пиротске казе Софијског санцака. Недалеко од Дрноврта, комесаре су дочекали Турци из Пирота, који су том приликом изјавили да ће се разграничење дуж овог дела границе лако извршити, јер се од старина зна куда је ишла линија раздвајања између Сврљишке нахије и Пиротске казе. Приликом проласка комесара одређено је да гранична линија иде поред пиротских села Јаловик Извора и Шестог Габара, остављајући њих на турској страни, али део атара ових села, због лакшег патролирања дуж исте, постали су део Кнежевине Србије. Међутим, када су Турци сазнали да је мања територија поменута два села припала Кнежевини Србији, састали су се са Ђешаф-ефендијом у Рсовцу и исказали незадовољство због ове одлуке, те је Ђешаф-ефендија послао натраг део комисије и издао заповест заглавском и свршљишком капетану да нове умке поставе дуж граница сеоских атара. Ова промена границе изазиваће пограничне неспоразуме 1836, 1838. и 1841. године, када је ово питање решено

⁸⁹ ДАС, ЗМП, бр. 2209, Ђорђе Протић – кнезу Милошу 19/31. децембра 1833; ДАС, КК, XXXVI, бр. 59, Стојан Симић – кнезу Милошу 20. децембра 1833/1. јануара 1834.

⁹⁰ Налази се на данашњој српско-бугарској граници и спаја српску општину Књажевац и бугарску Белоградчик.

⁹¹ Топоним се односи на локацију која се налази североисточно од Репушнице, недалеко од данашње српско-бугарске границе.

⁹² ДАС, ЗМП, бр. 2209, Комисија за ограничење Србије – кнезу Милошу 24. децембра 1833/5. јануара 1834; М. Петровић, *Финансије и установе обновљење Србије*, 294; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*, 68–73.

исправљањем границе у српску корист, према првобитно постављеним удутима од стране комисије.⁹³

Након што је завршено разграничење према Пиротској кази, даљи рад је настављен разграничењем ка Нишкој нахији. На географској карти коришћеној током разграничења, као најјужније село на овом делу граничне линије означен је Катун, недалеко од Светостеванске реке. На овом потезу граничне линије Срби су успели да придобију село Попшицу, које је припадало Нишкој нахији.⁹⁴ Поред тога, мишљења смо да су и села Рсовци и Преконози⁹⁵ припадали Нишкој нахији пре него што су 1834. припојени Кнежевини Србији. Ова села се не помињу у списку села из 1827. године као део неке од нахија које би требало да припадну Србији, затим нису учртана као будућа погранична места на карти коришћеној током разграничења, не помињу се у протоколу у којем се наводи да ће граница дуж ове територије ићи старом границом између Нишке и Алексиначке нахије, тако да су ова села била јужно од те границе, односно део Нишке нахије.⁹⁶

Границом атара села Попшица и Гојмановци, граница је ишла ка северозападу, обухвативши атаре села Рсовци и Преконози, и пролазивши између села Станци, Добрујевац и Катун са српске и Горњи Крупац, Доњи Крупац и Бели Брег са турске стране, силазила на Јужну Мораву код ушћа Светостеванске реке и ишла њеним током до Суповца.

Гранична линија је била повучена до Јужне Мораве, закључно са 10. јануаром 1834. године, када су се комесари упутили у Крушевац, где су пристигли два дана касније. У Крушевцу је српског комесара Ђорђа Протића, због лошег здравственог стања, заменио Јоксим Милосављевић.⁹⁷

⁹³ ДАС, КК, Алексиначка нахија [=], бр. 132, Аврам Петронијевић – кнезу Милошу 25. новембра/7. децембра 1836; ДАС, КК, Неготинска нахија [=XIX], бр. 638, кнез Милош – Стефан Стојановић 28. септембра/10. октобра 1838; Александар Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2021), 261.

⁹⁴ ДАС, КК, XXIV, бр. 127, Ђорђе Протић – кнезу Милошу 29. децембра/10. јануара 1834. године. Село Попшица се није спомињало у списку о разграничењу који је код себе имао Ђорђе Протић, али је приметио да се то село налази у списку Тешаф-ефендије, те је и он тврдио да је и код њега то село забележено као погранично, те после дуже расправе, српски комесари су успели да придобију ово село.

⁹⁵ Не треба мешати ово село са селом Преконога. Село Преконози налази се југоисточно од Манастира Светог Стефана у Липовцу, а село Преконога југоисточно од Сврљига.

⁹⁶ В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 174, В. Стојанчевић, „Територија и границе Србије 1804–1833”, карта у прилогу; Лепосава Цвијетић „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, *Мешовита грађа* 13 (1984) 31.

⁹⁷ ДАС, КК, XXIV, бр. 127, Ђорђе Протић – кнезу Милошу 29. децембра/10. јануара 1834. године; ДАС, ЗМП, бр. 2209, Комисија одређена за ограничење Србије – кнезу Милошу 2/14. јануара 1834.

Пошавши из Крушевца 15. јануара, комисија је без већих потешкоћа извршила разграничење између Крушевачке и Прокупачке нахије, будући да је природна граница између ове две нахије била јасна – врхови Великог и Малог Јастрепца, а то је постала и граница Кнежевине Србије и Османског царства на овом простору. Ипак, због великог снега на Великом и Малом Јастрепцу нису постављени прави удути, већ на свега неколико места је обележен правац граничне линије, а за пролеће је остављено рашчишћавање шуме и детаљно обележавање граничне линије.⁹⁸

Сишавши са врхова Великог Јастрепца, од атара села Разбојна (код Јанкове клисуре) и Жуње почињала је јужна граница Козничке нахије Крушевачког санцака.⁹⁹ У протоколу о разграничењу наведено је да граница од Јанкове клисуре иде врховима Батота (село Козничке нахије), затим на Лепенац, Шошиће и Бело брдо до Копаоника.¹⁰⁰ Приликом рада на овом делу границе, српски комесари су успели да придобију село Брзеће и Жарево. За село Брзеће јасно је наведено да се налази у Куршумлијској нахији и да су се његовом припајању Кнежевини Србији противили лесковачки Турци. Међутим, за село Жарево наведено је да се увукло између Куршумлијске и Вучитрнске нахије.¹⁰¹ Из извештаја о спору око поменута два села, из јула 1834. године, сазнајемо да је село Шошиће било део Крушевачке, а Жарево Новопазарске нахије.¹⁰²

⁹⁸ ДАС, КК, Крушевачка нахија (=XVII), 65, Стојан Симић – кнезу Милошу 1/12. јануара 1834.

⁹⁹ Да је Козничка нахија била одвојена од Крушевачке нахије, јасно указује архивска грађа. Почетком јуна 1833. године Суд нахије Крушевачке шаље списак арачких глава у Козничкој нахији, у коју је приштински паша намеравао да пошаље човека да прикупља порез. Као најјужнија села у оквиру Козничке нахије наведена су: Жуње, Батоте, Липовац (данас Горњи и Доњи Липовац), Влајковци, Радманово и Грашевци. Као посебна административна област, Козничка нахија је економски била везана за Крушевачки санцак, а административно и порески за Вучитрнски санцак, што се сасвим слаже са изворима из 20-их и 30-их година 19. века. (ДАС, КК, XVII, 48, Суд нахије Крушевачке – кнезу Милошу 23. маја/4. јуна 1833; ДАС, КК, XVII, 49, Суд нахије Крушевачке – кнезу Милошу: *Списак арачких глава у Козничкој нахији у намери да се сазна колики су арач давали паши; Крушевац у једном веку 1815–1915*, прир. Бранко Перуничкић, Крушевац 1971, 71; Урош Шешум, „Насељавање Крушевца 1832–1839”, у: *Капија Поморавља у духовној историји српског народа*, ур. Сузана Рајић и др., Својново–Крушевац 2017, 113).

¹⁰⁰ В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 174.

¹⁰¹ ДАС, ЗМП, бр. 2209, Комисија за разграничење Србије – кнезу Милошу 10/22. јануара 1834; ДАС, ЗМП, бр. 2209, Комисија за разграничење Србије – кнезу Милошу 21. јануара/2. фебруара 1834. године; М. Петровић, *Финансије и установе обновљење Србије*, 296–298.

¹⁰² *Град Светозарево 1806–1915*, прир. Бранко Перуничкић, Београд 1975, 314–315; Владимир Стојанчевић, „Два оружана сукоба на српско-турској граници за време прве владе кнеза Милоша Обреновића”, *Историјски часопис* 4 (1952–1953) 1954, 130–133.

Мишљења смо да је у погледу припадности села Жарево Новопазарској нахији направљена грешка, јер то село никако није могло бити део те нахије. Као што смо већ навели, Брзеће је било део Куршумлијске нахије, а његово суседно село на северу, Грашевци, помиње се као део Козничке нахије. Сходно томе, Жарево није могло бити део ове нахије у административном погледу, јер атари ова два села су се спајали, те граница Новопазарске нахије није могла обухватати ово село, које је било источно од поменута два села. Стога сматрамо да је и ово село, као и Шошиће, било део Крушевачке нахије, будући да су се за његов повратак у састав Крушевачког санџака борили Турци лесковачког паше.¹⁰³ Село Бело Брдо, које се у протоколу помиње као гранично место, остало је у оквиру Османског царства, као део Вучитрнске нахије.¹⁰⁴

Даљи пут је комесаре водио преко Копаоника, Јарињске косе до села Јариња на реци Ибар. На овом делу границе није било спорних тачака, тако да је разграничење брзо завршено. У Бело Брдо комесари су стигли 17. јануара, а заједно са њима ишло је 15 Турака и око 30 Срба, међу којима су били капетани, кметови, мотичари и секирари.¹⁰⁵ У Јарињу је комесаре дочекао Јован Обреновић, који је заједно са њима отишао на конак у село Рудницу. Разлог доласка Јована Обреновића био је покушај придобијања Ћешаф-ефендије да се Србији прикључи територија између Ибра и Рашке, односно нахија или део нахије Јелеч. Преговоре са Ћешаф-ефендијом око припајања овог краја Србији српски комесари су започели још у Крушевцу. Том приликом је турски комесар исказао спремност да удовољи кнезу Милошу у погледу овог питања, али оно што српски комесари нису знали било је то да је Ћешаф-ефендија још из Гургусовца послао свим околним пашама копије карте по којој треба извршити разграничење, међу којима је био и Ејуп-паша, новопазарски мутеселим.¹⁰⁶

Када су комесари следећег дана изашли на терен код Јариња, ту су их сачекали пазарски Турци, предвођени пазарским кадијом, који је са собом водио 10 коњаника и 20 пешака. Током састанка Турци су одмах извадили карту и показивали правац граничне линије. Овим потезом пазарски Турци су везали руке српским комесарима, тако да је граница од Јариња морала да иде током Ибра до ушћа Рашке. Поред овога, Турци су тврдили

¹⁰³ *Град Светозарево 1806–1915*, 314–315.

¹⁰⁴ *Србске новине*, бр. 9, 3/12. март 1834; Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 42.

¹⁰⁵ ДАС, КК, XIV, 192, Става Станојевић и Филип Прибаковић – господару Јовану 5/17. јануара 1834.

¹⁰⁶ ДАС, ЗМП, 2209, Комисија за разграничење Србије – кнезу Милошу 2/14. јануара 1834; Р. Љушић, *Кнежевина Србија 1830–1839*, 42.

да граница од ушћа Рашке иде право на гору Паресију.¹⁰⁷ Српски комесари су, позивајући се на карту, успели да докажу да граница од ушћа Рашке иде њеним током узводно до села Милатковиће, укључујући и њега. Од Милатковића је граница повучена ка брду Голица,¹⁰⁸ затим преко брда и села Паресија, до Шанца, узвишења изнад села Двориште.¹⁰⁹ Северозападно од села Дворишта, српски комесари су успели да придобију део села Плешин и северно од њега село Синожец.¹¹⁰ Даље је гранична линија повучена у правцу северозапада до Јанковог камена, највишег врха Голије. Западно од граничне линије на потезу Плешин – Јанков камен остала су села нахије Подгор.¹¹¹

Од Јанковог камена је гранична линија повучена ка западу, обухвативши атар села Медовине, одакле је ишла даље до Ступске чесме, северно од села Ступ, а затим скретала ка северу и западно од села Ерчеге, Васиљевићи и Смиљевац избијала на Василијин врх, највишу тачку планине Јавор.¹¹²

Даље разграничење од Јавора ка Увцу донело је нове потешкоће за српске комесаре. Наиме, након што су изашли на Јавор, комесари су увидели да је на карти направљена грешка и да је село Ојковица уцртано с десне стране Јавора, док се оно налази са леве. Увидевши да ће ако се буде пратила карта, Кнежевина Србија остати без неколико села на овом простору, међу којима се именом помињу Штитково и Ојковица, српски комесари су пред Тешаф-ефендијом тврдили да је Јавор друго узвишење и кренули њиме да означавају граничну линију, а претходно су и сељаке обавестили за које брдо треба да тврде да је Јавор. Међутим, на Јавор су

¹⁰⁷ Гора Паресија је брдо које се налази југоисточно од истоименог села (Петар Петровић, *Раика. Антропогеографска истраживања*, књ. 2, Нови Пазар 2010, 122; *Topografska karta 1:25.000, Sjenica 2–4 (Golija – Istok)*, Београд 1972. https://www.topografskakarta.com/jugo/download/srb_25/sjenica_8/h522.html, (прегледано 26. 10. 2021)).

¹⁰⁸ На овом брду је нешто касније изграђена и погранична караула (А. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, 230).

¹⁰⁹ Радомир Илић, *Ибар. Антропогеографска проучавања*, Београд 1905, 656.

¹¹⁰ ДАС, КК, XVII, 65, Стојан Симић – кнезу Милошу 1/12. јануара 1834; ЗМП. бр. 2209, Комисија за разграничење Србије – кнезу Милошу 10/22. јануара 1834; Гранична линија је прошла готово кроз средину атара села Плешин. Становници овог села који су остали под турском влашћу преселили су се 1835. године на српску страну, те је јужни део села запустео (Петар Петровић, *Раика. Антропогеографска проучавања*, књ. 1, Београд 1984, 124).

¹¹¹ *Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831–1839)*, књ. 2, прир. Недељко Радосављевић, Београд–Ужице 2006, док. бр. 461.

¹¹² Љубомир Марковић и Светислав Марковић, *Становништво Моравичког Старог Влаха*, Београд 2002, 137; Новак Живковић, „Старовлашки немири и прикључење дела Старог Влаха Србији”, *Зборник радова Народног музеја* 6 (Чачак 1975) 20.

изашли сјенички и нововарошки Турци, те су доказивали Ћешаф-ефендији које брдо се заиста зове Јавор. Након дуже расправе, Ћешаф-ефендија је граничну линију окренуо од Јавора на узвишење Јадарево (недалеко од засеока Басаре у селу Тисовица), затим на врхове Чемернице и даље до Стојкове равни. Од Стојкове равни, граница је скретала ка западу, ишла преко Шилкатог врха¹¹³ и настављала даље до реке Тисовице, пола сата од њеног ушћа у Увац, односно пола сата од Ојковичког брда.¹¹⁴ Управо овако повучена гранична линија довела је и до поделе, у том тренутку јединственог, села Трудово, на Трудово и Горње Трудово, при чему је Трудово припало Кнежевини Србији, а Горње Трудово све до 1912. године остало је под турском влашћу.¹¹⁵

Приликом разграничења на овом делу границе дошло је до губитка одређених села која је требало да припадну Кнежевини Србији по географској карти. Та села су била она између Јавора, Увца и Чемернице: Штитково, Буковик, Дебеља, Тисовица, Љепојевиће и данашње село Горње Трудово. На основу географске карте види се да је граница требало да силази са Јавора на Увац и даље да иде његовим током.¹¹⁶ Као гранична линија, Увац се помиње у писму Василија Поповића кнезу Милошу од 11. јуна 1831. године.¹¹⁷ Поред тога, као старешина „буковичког среза” помиње се Аврам Милић Обућина из села Буковик, а село Љепојевићи се помиње као село у његовој капетанији. Поменути старешина пише кнезу Милошу из Буковика, 9. априла 1832. године, да су становници села од Увца уз реку Вапу „и они каили приступити под вашу власт”, а чак су и Турци Кладничани долазили код Обућине да моле да и њихово село дође под власт кнеза Милоша.¹¹⁸ На основу овога видимо да је Обућина, али и становништво, сматрало да је Буковик под влашћу кнеза Милоша, као и

¹¹³ Узвишење које дели села Горње Трудово и Трудово.

¹¹⁴ ДАС, ЗМП, 2209, Комисија за разграничење Србије – кнезу Милошу 21. јануара/2. фебруара 1834; ДАС, КК, Јован Обреновић [=XIV], Сима Јанковић – Јовану Обреновићу 26. априла/7. маја 1834. године.

¹¹⁵ У изворима током читавог 19. века за оба села коришћен је само назив Трудово (ДАС, Министарство иностраних дела – Инострано одељење [=МИД-И], 1842), ф. 1, 192, Министарство унутрашњих дела – Министарству иностраних дела, 23. марта/4. априла 1842; *Документи о Рашкој области 1900–1912*, прир. Милић Ф. Петровић, Београд 1995, док. бр. 103).

¹¹⁶ В. Стојанчевић, „Територија и границе Србије 1804–1833”, карта; Н. Живковић, „Старовлашки немири и прикључење дела Старог Влаха Србији”, прилог: Скица из извештаја Миливоја Јовановића, начелника округа Ужичког, половина шесте деценије 19. века.

¹¹⁷ Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 24.

¹¹⁸ *Ужичка нахија (1831–1839)*, док. бр. 195, 363, 437, 446.

остала претходно наведена села, јер географија није дозвољавала другачији правац граничне линије. Становници ових села добијали су наређења од кнеза Милоша у погледу односа према околним турским старешинама.¹¹⁹ Занимљиво је да се од становника ових села и данас може чути да је на Увцу требало да буде гранична линија, а разлог останка наведених села у саставу Османског царства објашњава се издајом, тј. да је „неко” за одређену количину злата („чизму злата”) уступио простор између Увца, Јавора и Чемернице.¹²⁰ Такође, поткупљивање турског чиновника, за становнике Трудова, разлог је припајања овог дела села Кнежевини Србији.¹²¹

Од Ојковачког брда, ток реке Увац одређен је за граничну линију све до узвишења Кожалъ, са леве стране тока Увца, а југоисточно од села Стубло. Од ове тачке почињала је граница Бањског кола, односно Бањске нахије, којој су на овом потезу припадала села Јабланица, Доброселица, Стубло, Мокра Гора, Јагоштица, Семегњево.¹²² Током 1832. године, кнез Милош је исказивао сумњу да ли ће овај крај припасти Србији,¹²³ али гранична комисија пратећи, од стране Коцебуа описану будућу граничну линију, припојила је ову територију Кнежевини Србији. Иако се као крајња тачка до које ће, током Увца, ићи граница помиње брдо Кожалъ, оно није припало Кнежевини Србији јер се налази са леве стране тока поменуте реке, а у инструкцијама које је Порта послала Хусеин-паши стоји да ће граница ићи десном страном Увца.¹²⁴ Напуштајући ток Увца, као граничне линије, комисија је означила врх Орлић, јужно од Јабланице, као даљи правац граничне линије.

Према упутствима које су комесари добили од Порте, а и према Коцебуовљевом протоколу гранична линија је са Орлића требало да иде на врх Виогор и на Препелицу на планини Ивици, односно Тари. Препелица, односно Препелиште, налази се на Шаргану, а да је граница повучена тим правцем, Мокра Гора, Заовине и Јагоштица остале би у саставу Османског царства. Уместо тога, комисија је граничну линију повукла од Орлића преко Цигле¹²⁵, а затим ка северу до Дубља, између Црног и Белог Рзава, остављајући данашње село Доња Јабланица у

¹¹⁹ Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 25.

¹²⁰ До ових података дошли смо приликом теренских истраживања на простору овог дела Нововарошке општине.

¹²¹ Владета Топаловић, *Трудово. Живот и обичаји народни*, Београд 1997, 20.

¹²² *Ужичка нахија (1831–1839)*, док. бр. 428, 456.

¹²³ Исто, док. бр. 456.

¹²⁴ *Србске новине*, бр. 9, 3/12. март 1834.

¹²⁵ Узвишење северно од Увца које доминира Вучјим потоком.

саставу Кнежевине Србије. Из Мокре Горе Ћешаф-ефендија и Јоксим Милосављевић су отишли у манастир Рачу, а Јован Вељковић, Јован Мићић и вишеградски буљубаша су обележили граничну линију до Дрине. На овом потезу граница је од Дубља ишла на Балван (узвишење изнад Вардишта), затим на Столац и даље у правцу северозапада, остављајући село Заовине на српској страни. Левом обалом Брусничког потока граница се спуштала на Дрину, при чему је село Јагоштица припало Кнежевини Србији.¹²⁶

Оног тренутка када је гранична комисија стигла до Дрине, њен посао био је завршен, будући да је даљи правац граничне линије оцртавао ток ове реке. Из Мокре Горе, комесари су отишли у Азбуковицу, а затим су кренули преко Љубовије, па испод Сокола, кроз узан простор између брда, где су наишли на заседу Турака, који нису дозвољавали њихов даљи пролазак. Овакав став соколских Турака могао се и очекивати, будући да су они добили три писма да не дозволе пролазак комесара и постављање удута. Као главни налогодавац оваквог става Турака наведен је Али-паша Сточевић Ризванбеговић.¹²⁷ Ћешаф-ефендија, заједно са Абдул-агом, човеком Веџи-паше, отишао је на разговор код муслимана, који су том приликом изјавили да не дозвољавају пролазак комесара јер не желе да се поставља гранична линија испод Сокола. Ћешаф-ефендија је покушао да им укаже на то да они отуда не постављају границу јер је сама Дрина „проудутила” и да комесари само планирају да прођу туда. Поред свега тога, Турци нису дозволили њихов пролазак, те су се они вратили у Љубовију, где су их срела два Турчина из Сокола, који су изјавили да Турци из Сокола немају никакве везе са заседом Турака. Тог дана Турци из Љубовије обавештени су да је цар означио Дрину као будућу границу Кнежевине Србије, а исто је урађено и у Лешници.¹²⁸ Пре 15. фебруара комесари су стигли у Београд, а у *Србским новинама* рад српских комесара је истицан као пример патриотизма и љубави према отачеству.¹²⁹

Иако је у свим документима у којима је наведен правац будуће граничне линије река Дрина означена као западна граница Кнежевине

¹²⁶ В. Стојанчевић, „Коцебуовљев протокол”, 174; ДАС, ЗМП, 2209, Комисија за разграничење Србије – кнезу Милошу 21. јануара/2. фебруара 1834; Јован Миленковић, *Кнажевство Србије* (географска карта), Београд 1850. (Народна библиотека Србије, Одељење посебних фондова – Картографски фонд, Кр II 599).

¹²⁷ ДАС, КК, Ваљевска нахија [=IX], Суд нахије Ваљевске – кнезу Милошу, 24. јануара/5. фебруара 1834.

¹²⁸ ДАС, КК, Турци са стране кнезу Милошу [=XXX], 132, Комисија за разграничење – кнезу Милошу 24. јануара/5. фебруара 1834.

¹²⁹ *Србске новине*, бр. 5, 3/15. фебруар 1834.

Србије, ипак гранична линија није ишла у потпуности њеним током. Наиме, граница је ишла током Дрине до села Сакар и Мали Зворник, који су остали у саставу Зворничког санџака, а северно од села Мали Зворник граница се враћала на ток Дрине и даље ишла до њеног ушћа у Саву, код Раче. Први покушај да се иселе ова два места био је крајем јула 1834. године, али се завршио неуспехом. Несигурна и недовољно обезбеђена граница на Дрини омогућила је Турцима из Босне и исељеним муслиманима да изврше напад у септембру 1834. године на српска села са десне стране Дрине, који је после неколико дана успешно сузбијен. Приликом рада комисије за процену и откуп турских добара из Подринске и Соколске нахије, у октобру 1834. године, дошло је до напада на чланове комисије у Малом Зворнику, након чега су се турски и српски чланови комисије повукли, а ова места су остала под контролом Зворника. У време исељавања Турака из Подриња, ова два насеља била су центар насељавања муслиманских породица са наведеног простора. Све до 1878. поменута два насеља остала су ван граница Кнежевине Србије и тек тада ће њена граница изаћи на читав ток Дрине од Јагоштице до Раче.¹³⁰

Убрзо након проласка комисије, приступило се постављању удута или прокривању шума дуж граничне линије. Тај посао је углавном текао мирно на источном и југоисточном делу границе. Већи сукоб догодио се почетком марта на Јанковој клисури, када су Арнаути из седам околних села напали становнике који су крчили границу, на потезу између Грмен чуке и Чучалског лаза. Дошло је и до мањег пушкарања, након чега је на граничну линију, са нешто војске, упућен Вучко Мутавцић. Ипак, до већих сукоба није дошло јер су, убрзо по доласку Мутавцића, на Јанкову клисуру дошли представници 12 фисова са понудом за мир. Арнаути су прихватили правац граничне линије, али су молили да се гранична караула премести, јер је била недалеко од арбанашких кућа, што је прихваћено. Истакнуто је и да ниједан Арнаут не може пролазити преко српске границе без тескере. Овим договором сукоб на овом делу границе је био решен.¹³¹

Други већи сукоб, готово истовремено, догодио се на простору Старог Влаха. И на овом делу границе разлог сукоба било је постављање умки од

¹³⁰ Радомир Поповић, „Тома Вучић Перишић и исељавање Турака из Подриња 1834. године”, *Рачански зборник* 5 (2000) 21–23; В. Стојанчевић, „Територија и границе Србије 1804–1833”, 215; Љубомир Павловић, *Соколска нахија. Ко смо ми Подринци – наши корени*, Београд 2003, 340; Јован Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијега времена*, књ. 2, 1860–1868, Београд 1887, 282.

¹³¹ В. Стојанчевић, „Два оружана сукоба на српско-турској граници из времена прве владе кнеза Милоша”, 132–134; АС, КК, XXIV, 130, 135, 136; *Србске новине*, бр. 9, 3/15. март 1834.

стране Јована Мићића, задуженог за овај део границе, односно непризнавање новопостављене граничне линије од стране Турака. Наиме, након постављања умки, Турци из Вишеграда извршили су напад на села Мокра Гора и Заовине, након чега је Мићић одмах са војском отишао на границу. Приликом турског напада страдала су двојица Срба, један је био рањен, тројица отета, а начињена је и већа материјална штета. Напад су извршили Турци из Вишеграда, Рудог, Прибоја, Горажда и Чајнича, подстакнути од стране Али-паше Сточевића. Српске новине су извештавале да се Србија налази у јавном рату са Али-пашом и херцеговачким Турцима. Захваљујући брзој мобилизацији српске војске и доласку на овај простор, али и реакције београдског везира, дошло је до повлачења Турака. У наредном периоду је долазило до турских напада на српске карауле, до повреде граничних линија и сукоба око територије села која су остала на српској или турској страни.¹³²

Након што смо приказали дипломатску борбу српске стране да добије јасно дефинисану границу, као и рад на терену комисије којој је било стављено у задатак обележавање границе, остало нам је још да укажемо на то којим нахијама су припадале територије које су постале део Кнежевине Србије од 1833/1834. године. У српској изворној грађи, као и у историографској литератури, али и у Хатишерифу из 1833, среће се назив шест отргнутих предела или шест нахија, а као те области наводе се: Крајина с Кључем, Црна Река са Гургусовцем, Бањом и Сврљигом, Алексинац са Парафином и Ражњем, Крушевац, део Старог Влаха, подразумевајући под њом и део Новог Пазара познатог под именом Брвеник и подрински предео, тј. Јадар и Рађевину.¹³³ Стање на терену било је донекле другачије и број нахија био је знатно већи од шест.

На простору источне Србије, од Видинског санџака, полазећи од севера, Кнежевини Србији је припала Фетисламска нахија. Од ове нахије у састав границе Кнежевине Србије ушао је Фетислам и још 22 села, са укупно 1.463 куће. Сва села Фетисламске нахије постала су део Кључке

¹³² Више о овом и сукобима дуж српско-турске границе током прве владавине кнеза Милоша видети у: Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 300–313; Новак Живковић, „Сукоб код Мокре Горе и немири на Дрини (1834)”, *Ужички зборник* 6 (1977) 57–78; Новак Живковић, *Ужички немири (1828–1838)*, Титово Ужице 1979, 227–241; А. Савић, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)*, 261; Мирјана Маринковић, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, Београд 1999, 108–109.

¹³³ Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, 15; Више о употреби ових назива пре издавања Хатишерифа видети у: Владимир Стојанчевић, „Шест припојених нахија кнез-Милошеве Србије. Прилог историској географији Србије из почетка XIX века”, *Историски гласник* 3 (1954) 73–106.

капетаније, изузев Текије и Голубиња који су ушли у састав Поречке капетаније, а у оквиру Крајинског окружја.¹³⁴ Јужно од Фетисламске нахије простирала се Неготинска нахија, са источном границом на Тимоку, док је Брза Паланка била њена најсевернија тачка. Као села некадашње Неготинске нахије, у састав Кнежевине Србије ушло је 47 села ове нахије, односно цела нахија, и та села, заједно са Неготином, формирала су Крајинску капетанију истоименог округа. Број кућа у овој нахији износио је 5.338.¹³⁵

Следећа нахија Видинског санцака која је ушла у састав Кнежевине Србије била је Тимочка или Црноречка, а у српским изворима среће се и назив Зајечарска нахија.¹³⁶ За ову нахију није сачуван списак села из 1826/1827. године, као за претходне две, али с обзиром на то да је Вук С. Караџић списак села изван Београдског пашалука, објављен у *Даници. Забавник за годину 1828*, објавио на основу овог пописа¹³⁷, можемо се користити његовим подацима о селима ове нахије. Вук помиње 42 села у овој нахији. Искључиво од села Зајечарске нахије формирано је окружје Црноречко, у оквиру којег су биле капетаније Зајечарска и Вражогрнска и у њима је према попису из 1834. године било укупно 4.623 куће и 45 села.¹³⁸

¹³⁴ ДАС, КК, XXIV, 52, 59, 88, 96, 100 Стефан Стефановић – кнезу Милошу о побуни у Фетисламској нахији 2/14, 3/15, 9/21, 12/24, 13/25. маја 1833; ДАС, ЗМП, 6549, *Изясненіе кућа, глава женѣти и беѣара и число села у Нахији Фетисламској*; Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 24–25. Имена села која су као део некадашње Фетисламске нахије припала Србији извукли смо из пописа из 1827, док смо до броја кућа дошли на основу пописа из 1834. године. Број кућа за свако село се помиње и у попису из 1827. године, али како је коначно разграничење на терену извршено почетком 1834. године, определили смо се за попис из те године.

¹³⁵ ДАС, ЗМП, 6549, попис села за ову нахију вршен је на основу турског тефтера за 1826/1827. годину, како стоји на самом документу. У попису из 1826/1827. као део Неготинске нахије не помињу се села Вратно, Чоканар, Мијајловци и Салаша. Међутим, како су се ова села налазила у унутрашњости области која је чинила Неготинску нахију, искључује се могућност да су она била део неке друге нахије.

¹³⁶ ДАС, КК, XXX, 895, Општи рачун о исплати десетка за Тимочку или Црноречку нахију, 1. мухарема 1249; *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*, прир. Тихомир Ђорђевић, Београд–Земун 1926, 384.

¹³⁷ Вук С. Караџић, „Имена села у Србији изван пашалука Бијоградскога”, *Даница. Забавник за годину 1828*, 224. На закључак да је Вук свој списак села урадио на основу овог пописа указује нам идентичан распоред у Вуковом спису и попису за оне нахије за које је сачуван. Поред тога, са сигурношћу знамо и да је кнез Пожешке нахије, Васа Поповић, слао попис села Вуку С. Караџићу, а управо његов попис је достављен у канцеларију кнеза Милоша у марту 1827. године (*Вукова преписка IV*, прир. Љубомир Стојановић, Београд 1909, 115–117).

¹³⁸ Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 26–27.

Још три нахије Видинског санцака припале су Кнежевини Србији: Гургусовачка, Бањска и Сврљишка. Да је реч о три одвојене нахије, јасно упућују документи о исплати пореза за поменуте три нахије за 1833. годину, где се говори о прикупљању пореза у све три поменуте нахије и наводе износи које је требало исплатити или су већ били исплаћени.¹³⁹ Од 26 села нахије Бањске формирана је капетанија Бањска. Код нахије Бања Вук не помиње одређена села, која су још према попису из 1723/1724. године била у њеном саставу. То су села Врбовац, Жучковци и Николинци.¹⁴⁰ Села нахије Сврљишке ушла су у састав капетаније Сврљишке, а поред њих, ако је Вуков попис села тачан, у састав ове капетаније ушла су и бањска села Гојмановци, Лабуково и Ново Село, док су Попшица, Преконози и Рсовци из нахије Нишке. Вук наводи да је Сврљиг кнежина, али претходно наведени документи о прикупљању пореза јасно указују на то да је реч о нахији. Такође, ни код ове нахије Вук није побројао сва села, и према наведеном попису из 18. века, у састав нахије Сврљиг улазила су следећа села, поред оних које Вук помиње: Бели Поток, Божиновци, Бурдимо, Драинци, Жељево, Лозањ, Нишевци, Околиште, Округлица, Пирковци, Рибаре, Тијовац, Шљивовик.¹⁴¹ Села Гургусовачке нахије, заједно са селом Коритом¹⁴² из Белоградичке нахије, подељена су у две капетаније – Заглавску и Тимочку. Дакле, на овом простору Кнежевини Србији је припала Бањска нахија са 29 села, нахија Сврљиг са 41 селом, Гургусовачка нахија са 69 села, три села нахије Нишке и једно село нахије Белоградичке, односно укупно 139 села са 4.349 домова.¹⁴³

Са западном границом Бањске нахије завршавала се граница Видинског санцака. Даље ка западу биле су нахије које су припадале Крушевачком санцаку (Лесковачком пашалуку), а које су после побуне из 1832. и разграничења из 1834. припале Кнежевини Србији. Реч је о пет нахија овог санцака: Алексиначка, Параћинска, Ражањска, Крушевачка и Козничка.¹⁴⁴ Од села нахије Ражањске формирана је капетанија исто

¹³⁹ ДАС, КК, XXX, 873, Мехмед Салих-паша – кнезу Милошу 11. цемази-ул-евала 1249. године; ДАС, КК, XXX, 877, Хусеин-паша – кнезу Милошу 5. цемази-ул-евала 1249. године.

¹⁴⁰ Х. Атанасов, *Християни и Евреивъв Видинско. Дџизие описи на Видинския сандџак от 20-те години на XVIII Век*, София 2010, 38–41.

¹⁴¹ Исто, 41–49.

¹⁴² Ово село данас носи назив Ново Корито, док је село Корито југоисточно од Књажевца понело назив Старо Корито. У попису из 1834. године забележена су као Горње и Доње Корито (Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 33).

¹⁴³ Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 29–35.

¹⁴⁴ У српској историографији постоје различита мишљења којој кази или санцаку је припала територија Алексиначке нахије после пада устаничке државе 1813. године.

имена, у саставу окружја Бањског. Ову капетанију чинило је 28 села и Ражањ, а у попису из 1827. помињу се 23 села и Ражањ, али с обзиром на географски положај ових села (Липовац, Малетина, Чибура, Шетка и Јасење), јасно да су и она била део ове нахије. Из ове нахије укупно је припојено Кнежевини Србији 713 кућа.¹⁴⁵ У истом округу нашла се и Алексиначка капетанија, искључиво формирана од села Алексиначке нахије, њих 23, са укупно 647 кућа.¹⁴⁶ У оквиру Тупријског округа, од

Мишљење које се често среће јесте да је Алексиначка нахија ушла у оквире Нишке казе (Леополд Ранке, *Србија и Турска у деветнаестом веку*, Београд 1892, 145; Георги Баласчев, *Неиздати турски документи о Првом српском устанку*, Београд 1905, 32; В. Стојанчевић, *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*, 14; Милан Ранђеловић, *Културне прилике у Нишу у XIX веку у време османске управе. Архивистичко-документалистички приступ*, (докторска дисертација, Филолошки факултет Београд, 2021), 67). Поједини аутори наводе да је била део Крушевачког санцака, али нигде нису наведени докази за ову тврдњу (Владимир Стојанчевић, „Лесковац као административно подручје за последњих сто година турске власти”, *Лесковачки зборник* 3 (1963) 62; М. Спирић, *Историја Алексинца и околине до краја прве владавине кнеза Милоша*, 233). Област око Алексинца, као и касније сам Алексинац, били су у саставу Крушевачког санцака од његовог формирања, па све до припајања Алексиначке нахије Кнежевини Србији. На то упућује више чињеница. Прво, приликом проласка комесара у фебруару 1831. кроз Крушевачки санцак, Исмаил-паша, крушевачки санцак-бег, дочекује их у Алексинцу и ту преговарају о даљем послу. Да је нахија била у саставу Нишке казе, не би их дочекао крушевачки санцак-бег у том месту. Други доказ јесу фермани упућени из Цариграда, који су били насловљени на оне паше под чијом контролом су се налазиле територије које је требало да припадну Кнежевини Србији. Фермани су упућени видинском, крушевачком и босанском санцак-бегу. Да је Алексинац био у саставу Нишке казе, ферман би био упућен и софијском санцак-бегу, у оквиру чијег санцака се налазила Нишка каза. Поред тога, у Коцебуовљевом протоколу јасно је назначено да ће изван границе Кнежевине Србије остати земље под Нишем, што не би био случај да је Алексиначка нахија била у саставу Нишке казе. У архивској грађи срећу се писма упућена и од стране Исмаил-паше и од стране нишког мухафиза Мехмед Салих-паше у којем моле или се захваљују кнезу Милошу за помоћ приликом прикупљања пореза у нахијама Крушевцу, Алексинцу, Параћину и Ражњу. Ово не би требало да збуњује, будући да се дешавало да одређени сегмент финансијске власти над неком облашћу има управник из суседне територије, као што је било и у нахији Козник. (АС, КК, XXX, 845, Исмаил-паша – кнезу Милошу 21. шевала 1249; ДАС, КК, XXX, 884, Мехмед Салих-паша – кнезу Милошу 17. мухарема 1249; ДАС, КК, XXX, 932, Мехмед Салих-паша – кнезу Милошу 15. шевала 1249; *Крушевац у једном веку*, 84–85).

¹⁴⁵ Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 28–29; ДАС, ЗМП, 6549, *Попис села и домова у нахији Параћинској и Ражањској*; ДАС, КК, XXX, 884, Мехмед Салих-паша – кнезу Милошу 17. мухарема 1249.

¹⁴⁶ Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 32–33; ДАС, ЗМП, 6549, *Попис села и домова у нахији Алексиначкој*.

села Параћинске нахије, формирана је Параћинска капетанија, са укупно 29 насеља и 1.178 кућа.¹⁴⁷

Села Крушевачке и Козничке нахије подељена су у три капетаније у оквиру Крушевачког округа. Друге две капетаније у овом округу су формиране од села Новопазарске нахије и, у случају Трстеничке капетаније, од новопазарских и пожешких села. Највећи број села из Крушевачке нахије ушао је у састав две капетаније: Крушевачку и Бугар-Моравску, са укупно 117 села и 2.723 куће.¹⁴⁸ Капетанија Трстеничка, у оквиру овог округа, била је формирана од осам села Новопазарске нахије: Врнци, Гоч, Предоле, Ново Село, Попина, Дубље, Липова, Крсова и седам села и вароши Трстеник из Пожешке нахије.¹⁴⁹ Ових осам пазарских села укупно је имало 311 кућа.¹⁵⁰ Козничку нахију чинило је 88 села која се именом помињу у списку харачких глава, који чланови суда Крушевачког шаљу кнезу Милошу у јуну 1833. године, како би се сазнало колики су порез плаћали Јашар-паши.¹⁵¹ Сва ова села ушла су у састав Козничке капетаније, као и села Шошиће, Жарево и Мачковац из Крушевачке,¹⁵² и Брзеће из Куршумлијске нахије. Иако се нека села, као што су Ћелије, Ботуриће, Гаревина, Грађане и Кочине не помињу у овом списку, на основу њиховог положаја можемо закључити да су и она била

¹⁴⁷ У попису из 1827. године помиње се село Батинац као део Параћинске нахије. Међутим, овде је највероватније направљена грешка, будући да то село 1827. године Вук помиње као село у Њупријској нахији, а и било је део капетаније Ресавске, тако да највероватније није било део Параћинске нахије, већ је грешком унето у поменути попис (Вук С. Караџић, „Географическо-статистическо описаније Србије”, *Даница. Забавник за годину 1827*, 70; АС. ЗМП, 6549, *Попис села и домова у нахији Параћинској и Ражањској*; Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 36, 38–39).

¹⁴⁸ Нажалост, за Крушевачку нахију није сачуван попис из 1827. године, са списком села, већ се само наводи у табели да је у тој нахији било 217 села и 5.000 кућа, што вероватно није тачан број будући да, према попису из 1834. године, у ове две капетаније је било укупно 107 села. Поред тога, број од 5.000 кућа више делује као процена него тачно стање (АС, ЗМП, 6549, *Нахије отргнуте са числом њихових села и кућа; Попис села и домова у нахији Параћинској и Ражањској*; Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 47–52).

¹⁴⁹ В. С. Караџић, *Географическо-статистическо описаније Србије*, 64; *Нахија Пожешка*, док. бр. 346; ДАС, КК, XVII, 32, Кметови Курилова и Новог Села (нахије Пазарске) жале се на турске зулуме 18/30. април 1824; Т. Николић, *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша*, док бр. 194, 213.

¹⁵⁰ Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 55–56.

¹⁵¹ ДАС, КК, XVII, 49, Суд Нахије Крушевачке – кнезу Милошу у Крушевцу 25. маја/6. јуна 1833.

¹⁵² *Нахија Пожешка*, док. бр. 144.

у саставу Козничке нахије, будући да су са свих страна окружена селима која су била део наведене нахије. Село Стрменица је било део Крушевачке нахије.¹⁵³

Најсложеније питање је припадност села која су означена као део Новопазарске нахије у Босанском санцаку. У попису кадилука Босанског санцака из 1811. године, допуњеном подацима из 1818. године, Нови Пазар се помиње као кадилук.¹⁵⁴ Новопазарски кадилук обухватао је две нахије које су постале део Кнежевине Србије: Студеничку и Новопазарску нахију. Новопазарска нахија обухватала је територију Горњег Ибра и Јошанице, затим предео око Гоча, док су гранична села ове нахије према Западној Морави и Крушевачкој нахији била: Ново Село, Врнци, Дубље и Попина.¹⁵⁵ Студеничка нахија се помиње у већем броју извора насталих током 20-их и 30-их година 19. века и тај термин се користи и од стране османских званичника, тако да је Студеничка нахија, ван сваке сумње, била нахија у оквирима Новопазарског кадилука.¹⁵⁶ Такође, села ове нахије се у попису из 1827. наводе као „студеничка села”, за разлику од Јошанице и Горњег Ибра где је јасно назначено да припадају Новопазарској нахији. Студеничка нахија је 1833. преименована у студенички срез, а од 1834. у Студеничку или Тошић капетанију. У попису из 1834. године за капетанију Јошаницу је наведено да има свега осам села и 479 кућа. Овде није реч о грешци, већ је дошло до ушоравања 30 села и 20 засеока из Јошанице и 30 из Горњег Ибра, који су сада чинили капетанију Јошаничку, са укупно 479 кућа.¹⁵⁷ Исти случај ушоравања села срећемо и у капетанији Студеничкој. Према попису из 1827. године, у овој нахији било је 98 села, у попису арачких глава из 1833. помиње се 81 село и 519 домова, а у попису из 1834. помиње се 15 села и 662 куће у оквиру капетаније Студеничке или Тошићке.¹⁵⁸ У састав

¹⁵³ Исто, док. бр. 87.

¹⁵⁴ Hamdija Kreševljaković i Hamdija Kapidžić, *Sudsko administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom XIX stoljeća*, Sarajevo 1950, 260.

¹⁵⁵ ДАС, КК, XVII, 32, Жалба кметова Курилова и Новог Села (нахије Пазарске) на турске зулуме 18/30. април 1824; *Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша*, док. бр. 194, 213; *Нахија Пожешка*, док. бр. 27, 55, 115, 258, 458, 46; ДАС, ЗМП, 6713, *Назначена села, куће, главе н. Пазарске у Јошаници и Горњем Ибру*.

¹⁵⁶ *Нахија Пожешка*, док. бр. 257, 312, 353, 354, 365, 373, 380, 381.

¹⁵⁷ Исто, док. бр. 239; Ј. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 56; Радомир Ристић, „Попис арачких глава Јошанице, Горњег Ибра и Јелеча (1833)”, *Наша прошлост* 16 (2015) 81.

¹⁵⁸ ДАС, ЗМП, 6549, Села Студеничка; ДАС, Збирка тефтера [ЗТ], бр. 617, Нахија Новопазарска, капетанија Студеничка; Ј. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 81.

студеничке капетаније ушло је и неколико села нахије Подгор.¹⁵⁹ То су села Драганићи, Милатковић, Бело Поље, Носољин, Трнава, Себимиље и Бркуше, са укупно 107 кућа, с тим што су сва ова села наведена под именом Бркуша и Трнава.¹⁶⁰

Следећа нахија Босанског санцака која је постала део Кнежевине Србије била је Старовлашка нахија. Ова нахија била је део царског хаса и њена територија се највероватније поклапала са територијом Старовлашког кадилука.¹⁶¹ Поједини извори нам указују да је становништво као нахију у којој је живело означавало Стари Влах, иако се нахија није тако звала. Пример за то је Бањска нахија у оквирима Босанског санцака. Наиме, становници села Јабланица „од нахије Старовлашке” жале се на зулум Аврама Обућине кнезу Милошу.¹⁶² Кнез Милош у одговору наређује Авраму Обућини да се не меша у Бањску област јер она није део његове капетаније.¹⁶³ О постојању ове нахије јасно нам сведочи писмо старовлашког забита Мустафа-аге, који пише Авраму Обућини, у јулу 1832. године, да му је стигла комора од њега, али да му он, осим Доброселице и Јабланице, „не броји **Бањанску нахију**”, већ ће у тој нахији кнез бити Остоја.¹⁶⁴ Села ове нахије која су припала Кнежевини Србији су: Доброселица, Јабланица, Семегњево, Мокра Гора, Заовине и Јагоштица. Прва два села постала су део капетаније Моравске, Јагоштица капетаније Рачанске, а остала су ушла у састав капетаније Рујанске. Од ове нахије, Кнежевини Србији су укупно припале 204 куће.¹⁶⁵

У свим изворима које смо прегледали села некадашње Нововарошке и Моравичке нахије помињу се као села у Старовлашкој нахији.¹⁶⁶ Од старовлашких села формиране су две капетаније: Моравичка и Дојтска,

¹⁵⁹ О постојању ове нахије сведочи писмо становника села нахије Подгор, упућено кнезу Милошу 1/12. марта 1833. године, у којем се жале на зулум Турака, а помиње се укупно 15 села, која ће после повлачења границе 1833/1834. остати јужно од граничне линије (*Ужичка нахија*, док бр. 461).

¹⁶⁰ ДАС, ЗМП, 6549, Села Студеничка; ДАС, ЗТ, бр. 617. Поред ових села у оба пописа стоји да су део Подгора.

¹⁶¹ Ahmed Aličić, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo 1996, 193.

¹⁶² *Нахија Ужичка*, док. бр. 456.

¹⁶³ Исто.

¹⁶⁴ Исто, док. бр. 428.

¹⁶⁵ Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 89, 90, 91, 92.

¹⁶⁶ *Нахија Пожешка*, док. бр. 40, 214, 298; ДАС, ЗМП, 6549, *Списак села Старовлашких*; ДАС, ЗМП, 6713, *Назначеније села бивше нахије Варошке с ове стране Моравице до међе нахије Ужичке и Пожешке*.

које су укупно имале 1.541 кућу и 45 села, мада је и на овом простору дошло до ушоравања сеоских насеља.¹⁶⁷

Поред наведених нахија, Кнежевини Србији припале су и две нахије Зворничког санџака, које су заправо чиниле тзв. Подринску нахију. Реч је о нахијама Јадар и Рађевина.¹⁶⁸ Од села која су чинила нахију Јадар формирана је Јадарска капетанија, са укупно 39 села и 2.099 кућа, док су села нахије Рађевина чинила истоимену капетанију, са укупно 33 села и 1.500 кућа.¹⁶⁹ У оквиру нахије Рађевина били су Мали Зворник и Сакар, који су остали изван граница Кнежевине Србије.¹⁷⁰

Табела 1: Број села, кућа и становника по нахијама
које су у потпуности ушле у састав Кнежевине Србије:¹⁷¹

Назив нахије	Број села	Број кућа	Број становника
Фетисламска	23	1.463	7.059
Неготинска	47	5.338	29.855
Тимочка/Црноречка/Зајечарска	45	4.623	27.704
Бањска	29	747	5.456
Сврљишка	41	978	8.257
Гургусовачка	69	2.570	15.127
Ражањска	28 + Ражањ	713	4.568
Параћинска	29	1.178	7.689
Алексиначка	23	647	4.325
Крушевачка	123	2.827	18.925
Козничка	91	1.331	9.976
Студеничка	15	662	4.549
Јадарска	39	2.099	11.833
Рађевачка	33	1.500	9.653
Укупно	636	26.676	164.976

¹⁶⁷ Л. Цвијетић, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, 91, 92; ДАС, ЗМП, 6713, *Назначеније села бивше нахије Варошке с ове стране Моравице до међе нахије Ужичке и Пожешке*.

¹⁶⁸ А. Алић, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, 186, 381. У поменутих пописима ове две нахије су уписане као кнежине, и то у оном делу где су набројана села која су чинила део ових нахија. Међутим, на почетку пописа, где се налази збирни попис укупног броја кућа по нахијама, Јадар и Рађевина су означене као нахије, при чему је нахија Јадар имала 42 село, а Рађевина 41 село. Да је реч о нахијама, потврђује и А. Алић, на основу архивске грађе турских архива (ДАС, ЗМП, 6549, *Нахије одтрнуте с числом њихови села и кућа*).

¹⁶⁹ Различит број села у пописима из 1827. године и попису из 1834. године не изненађује, јер је у већини нахија одређен број села која се помињу у попису из 1827. ушао у састав већих села, и то као засеоци. То одлично потврђује објављени тефтер, где је већи број села из 1827. године означен као заселак (Р. Ристић, „Попис арачких глава Јошанице, Горњег Ибра и Јелеча (1833)”, 79–141).

¹⁷⁰ ДАС, ЗМП, 6549, *Списак кућа и глава у кнежини Јадарској и Рађевачкој*.

¹⁷¹ До ових података смо дошли тако што смо на основу пописа из 1827. и других извора коришћених приликом израде рада извукли податке о припадности села одређеним

Табела бр. 2: Број села, кућа и становника по нахијама
које су делимично ушле у састав Кнежевине Србије:

Назив нахије	Број села	Број кућа	Број становника
Белоградичка	1	40	262
Нишка	3	54	411
Куршумлијска	1	13	106
Новопазарска	12 ¹⁷²	624	6.327
Подгор	2	107	774
Старовлашка	45	1.541	10.314
Бањска	6	204	1.554
Укупно	70	2.583	19.748

На основу претходно изнетих података, укупан број становника у тзв. отргнутим пределима, који су припали Кнежевини Србији после разграничења, износио је **184.724** становника. Кнежевини Србији припало је **706** нових села и **29.259** кућа. Становништво у присаједињеним нахијама чинило је **27,70%** укупног броја становника Кнежевине Србије (**666.856** становника) 1834. године.

На основу табеле видимо да су биле оправдане османске тврдње да се на територији тзв. шест нахија налази заправо 14 или 15 нахија. Кнежевини Србији је припојено у потпуности 14 нахија, знатни делови још две нахије (Новопазарска и Старовлашка) и мањи број села из још пет нахија.

* * *

Разграничењем Кнежевине Србије и Османског царства завршена је борба српског народа за аутономну Кнежевину Србију у саставу Османског царства, чији је један од главних елемената морала бити јасно повучена гранична линија, која је од 1834. године раздвајала још једну

нахијама, а затим смо на основу пописа из 1834. године дошли до података о броју села, кућа и становника по наведеним нахијама. Одлучили смо се за попис из 1834. године јер је управо почетком 1834. године процес разграничења и званично био завршен, а то је уједно и најобухватнији попис до тада урађен. Поред тога, овај попис пружа најтачнији број становника у оним територијама које су обухватале отргнуте нахије, будући да су поједина села из околних нахија тек после проласка комисије почетком 1834. године постала део Кнежевине Србије.

¹⁷² До овог броја се дошло ушоравањем села током самог пописа, где су нека села изгубила тај статус и постала засеоци.

аутономну област од османских провинција. Сам овај процес и његов успешни крај имали су огроман значај за Кнежевину Србију, како у погледу безбедности, унутрашње организације, тако и економије и демографије. Граница је омогућила контролу уласка и изласка из Кнежевине Србије, као и градњу караула и постављање граничних стража дуж читаве граничне линије. Такође, географски положај Кнежевине Србије, посебно у сегменту саобраћајно-географског положаја, постао је неупоредиво бољи. Кнежевина Србија је контролисала већи део моравске долине, а тиме и Цариградског друма, једног од најзначајнијих саобраћајних чворишта Балканског полуострва. На крају, треба истаћи и демографски потенцијал припојених нахија, чије је становништво у укупном броју популације Кнежевине Србије чинило нешто мање од 1/3 становника. Тај податак најбоље сведочи о људским и материјалним ресурсима припојених области.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Необјављени извори – Unpublished Primary Sources

Државни архив Србије (ДАС), Збирка Мите Петровића (ЗМП) [Državni arhiv Srbije (DAS), Zbirka Mite Petrovića (ZMP)]

ДАС, Збирка Радосава Перовића (ЗРП) [DAS, Zbirka Radosava Perovića (ZRP)]

ДАС, Збирка тефтера (ЗТ) [DAS, Zbirka teftera (ZT)]

ДАС, Кнежева канцеларија (КК), Алексиначка нахија (I) [DAS, Кнежева kancelarija (KK), Aleksinačka nahija (I)]

ДАС, КК, Београдски конак (VI) [DAS, КК, Beogradski konak (VI)]

ДАС, КК, Београдски конзулат (VII) [DAS, КК, Beogradski konzulat (VII)]

ДАС, КК, Ваљевска нахија (IX) [DAS, КК, Valjevska nahija (IX)]

ДАС, КК, Јован Обреновић (XIV) [DAS, КК, Jovan Obrenović (XIV)]

ДАС, КК, Крушевачка нахија (XVII) [DAS, КК, Kruševačka nahija (XVII)]

ДАС, КК, Неготинска нахија (XIX) [DAS, КК, Negotinska nahija (XIX)]

ДАС, КК, Пожаревачка нахија са Поречом (XXI) [DAS, КК, Požarevačka nahija sa Porečom (XXI)]

ДАС, КК, Присаједињење отргнутих округа (XXIV) [DAS, КК, Prisajedinjenje otrgnutih okruga (XXIV)]

ДАС, КК, Соколска нахија (XXVIII) [DAS, КК, Sokolska nahija (XXVIII)]

ДАС, КК, Турци са стране кнезу Милошу (XXX) [DAS, КК, Turci sa strane knezu Milošu (XXX)]

ДАС, КК, Црноречка нахија (XXXVI) [DAS, КК, Crnorečka nahija (XXXVI)]

ДАС, Министарство просвете – Просветно одељење (МПс-П) [DAS, Ministarstvo prosvete – Prosvetno odeljenje (MPs-P)]

ДАС, Министарство иностраних дела – Инострано одељење (МИД-И) [DAS, Ministarstvo inostranih dela – Inostrano odeljenje (MID-I)]

Објављени извори – Published Primary Sources

Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839), прир. Тихомир Ђорђевић, Београд – Земун 1926. [*Arhivska građa za naselja u Srbiji u vreme prve vlade kneza Miloša (1815–1839)*, prir. Tihomir Đorđević, Beograd–Zemun 1926]

Вукова преписка IV, прир. Љубомир Стојановић, Београд 1909. [*Vukova prepiska IV*, prir. Ljubomir Stojanović, Beograd 1909]

Град Параћин 1815–1915, прир. Бранко Перуничић, Београд 1975. [*Grad Paraćin 1815–1915*, prir. Branko Peruničić, Beograd 1975]

Град Светозарево 1806–1915, прир. Бранко Перуничић, Београд 1975. [*Grad Svetozarevo 1806–1915*, prir. Branko Peruničić, Beograd 1975]

Дипломатско представништво Србије у Цариграду, 2/1, (1830–1858), прир. Мирослав Перишић, Александар Марковић и Светозар Рајак, Београд 2015. [*Diplomatsko predstavništvo Srbije u Carigradu*, 2/1, (1830–1858), прир. Miroslav Perišić, Aleksandar Marković i Svetozar Rajak, Beograd 2015]

Документи за българската история, Документи из турските държавни архиви, Част I, (1564–1872), Т. 3, подбралъ и превелъ Панчо Доревъ, София 1940. [*Dokumenti za balgarskata istorija. Dokumenti iz turskite daržavni arhivi*, Čast I (1564–1872), Т. 3, podbral i prevel Pančo Dorev, Sofia 1940]

Документи о Рашкој области 1900–1912, прир. Милић Ф. Петровић, Београд 1995. [*Dokumenti o Raškoj oblasti 1900–1912*, прир. Milić. F. Petrović, Beograd 1995]

Књажевска канцеларија. Јагодинска нахија 1830–1835, књ. 3, прир. Зоран Марковић и Светлана Мишковић, Јагодина 2009. [*Knjažeska kancelarija. Jagodinska nahija 1830–1835*, књ. 3, прир. Zoran Marković i Svetlana Mišković, Jagodina 2009]

Књажевска канцеларија. Нахија Пожешка 1815–1839, књ. 1, прир. Данило Вуловић, Београд 1953. [*Knjažeska kancelarija. Nahija Požeška 1815–1839*, књ. 1, прир. Danilo Vulović, Beograd 1953]

Књажевска канцеларија, Ужичка нахија (1831–1839), књ. 2, прир. Недељко Радосављевић, Београд–Ужице 2006. [*Knjažeska kancelarija, Užička nahija (1831–1839)*, књ. 2, прир. Nedeljko Radosavljević, Beograd–Užice 2006]

Крушевац у једном веку 1815–1915, прир. Бранко Перунички, Крушевац 1971. [*Kruševac u jednom veku 1815–1915*, прир. Branko Peruničić, Kruševac 1971]

Москва – Србија, Београд – Русија. Документи и материјали, т. 2: Друштвене и политичке везе 1804–1878 / *Москва – Сербия, Белград – Россия. Сборник документов и материалов*, том 2, *Общественно-политические связи. 1804–1878*, прир. Мирослав Јовановић и др., Београд–Москва / Белград–Москва 2011. [*Moskva – Srbija, Beograd – Rusija. Dokumenti i materijali*, т. 2, *Društvene i političke veze 1804–1878 / Moskva – Serbija, Belgrad – Rosija. Sbornik dokumentov i materialov*, том 2, *Obšcestveno – političeskie svjazi 1804–1878*, прир. Miroslav Jovanović i др., Beograd–Moskva 2011]

Ристић Радомир, „Попис арачких глава Јошанице, Горњег Ибра и Јелеча (1833)”, *Наша прошлост* 16 (2015) 79–142. [Ristić Radomir, „Popis арачких глава Jošanice, Gornjeg Ibra i Jeleča (1833)”, *Naša prošlost* 16 (2015) 79–142]

Стојанчевић Владимир, „Коцебуовљев протокол о одређивању граница Србије из 1831. године”, *Споменик СХХХIV*. Одељење историјских наука 9 (1995) 169–174. [Stojančević Vladimir, „Kocubovljev protokol o određivanju granica Srbije iz 1831. godine”, *Spomenik СХХХIV*. Odeljenje istorijskih nauka 9 (1995) 169–174]

Цвијетић Лепосава, „Попис становништва и имовине у Србији 1834. године”, *Мешовита грађа* 13 (1984) 9–118. [Cvijetić Leposava, „Popis stanovništva i imovine u Srbiji 1834. godine”, *Mešovita građa* 13 (1984) 9–118]

Картографски извори – Cartographic Sources

Миленковић Јован, *Књажевство Србије*, Београд 1850. (Народна библиотека Србије, Одељење посебних фондова – Картографски фонд, Кр II 599) [Milenković

Jovan, *Knjažestvo Srbije*, Beograd 1850. (Narodna biblioteka Srbije, Odeljenje posebnih fondova – Kartografski fond, Kr II 599)]

Topografska karta 1:25.000, *Sjenica 2-4 (Golija – Istok)*, Beograd 1972. https://www.topografskakarta.com/jugo/download/srb_25/sijenica_8/h522.html.

Новине – Newspapers

Србске новине [*Srbske novine*]

Литература – Secondary Works

Aličić Ahmed, *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Sarajevo 1996.

Kreševljaković Hamdija i Hamdija Kapidžić, *Sudsko administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom XIX stoljeća*, Sarajevo 1950.

Алексић Антоније, „Грађа за картографију и за географију Србије”, *Годишњаница Николе Чупића* 5 (1883) 259–271. [Aleksić Antonije, „Građa za kartografiju i za geografiju Srbije”, *Godišnjica Nikole Čupića* 5 (1883) 259–271]

Атанасов Христијан, *Христијани и Евреи във Видинско. Дџизие описи на Видинския сандџак от 20-те години на XVIII Век*, Софија 2010. [Atanasov Hristijan, *Hristijani i Evrei v Vidinsko. Džizie opisi na Vidinskija sandžak ot 20-te godini na XVIII Vek*, Sofija 2010]

Баласчев Георги, *Неиздати турски документи о Првом српском устанку*, Београд 1905. [Balashev Georgi, *Neizdati turski dokumenti o Prvom srpskom ustanku*, Beograd 1905]

Бојовић Радивоје, „Карта 'савремене' Србије Александра Григорјевич Розелион Сашалског из 1831”, у: *Архивска грађа као извор за историју*, ур. Никола Поповић, Београд 2000, 602–607. [Bojović Radivoje, „Karta 'savremene' Srbije Aleksandra Grigorjevič Rozelion Sašaljskog iz 1831”, у: *Arhivska građa kao izvor za istoriju*, ур. Nikola Popović, Beograd 2000, 602–607]

Гавриловић Михаило, *Милош Обреновић (1827–1835)*, књ. 3, Београд 1912. [Gavrilović Mihailo, *Miloš Obrenović (1827–1835)*, књ. 3, Beograd 1912]

Губеринић Радомир, *Кнез Никола Васојевић*, Андријевица 1997. [Guberinić Radomir, *Knez Nikola Vasojević*, Andrijevica 1997]

Дурковић-Јакшић Љубомир, *Србијанско-црногорска сарадња (1830–1851)*, Београд 1957. [Durković-Jakšić Ljubomir, *Srbijansko-crnogorska saradnja (1830–1851)*, Beograd 1957]

Достјан Степановна Ирина, „Мисии руских государственных деятелей и военных в Сербском Княжестве в 30-е гг. XIX в.”, *Национальное возрождение балканских народов в первой половине XIX века и Россия*, ур. Искра В. Чуркина, Москва 1992, 123–149. [Dostjan Stepanova Irina, „Missii russkih gosudarstvennih dejatelej i voennih v Serbskom Knjažestve v 30-e gg. XIX v.”, *Nacionalnoe vrozozhdenie balkanskih narodov v pervoj polovine XIX veka i Rossija*, ур. Iskra V. Čurkina, Moskva 1992, 123–149]

Живковић Новак, „Старовлашки немири и прикључење дела Старог Влаха Србији”, *Зборник радова Народног музеја* 6 (Чачак 1975) 5–29. [Živković Novak, „Starovlaški nemiri i priključenje dela Starog Vlaha Srbiji”, *Zbornik radova Narodnog muzeja* 6 (Čačak 1975) 5–29]

Живковић Новак, „Сукоб код Мокре Горе и немири на Дрини (1834)”, *Ужички зборник* 6 (1977) 57–78. [Živković Novak, „Sukob kod Mokre Gore i nemiri na Drini (1834)”, *Užički zbornik* 6 (1977) 57–78]

Живковић Новак, *Ужички немири (1828–1838)*, Титово Ужице 1979. [Živković Novak, *Užički nemiri (1828–1838)*, Titovo Užice 1979]

Илић Радомир, *Ибар. Антропогеографска проучавања*, Београд 1905. [Ilić Radomir, *Ibar. Antropogeografska proučavanja*, Beograd 1905]

Јакшић Гргур, *Акерманска конвенција закључена између Русије и Турске 25. септембра 1826. г. Студија из дипломатске историје*, Београд 1911. [Jakšić Grgur, *Akermanska konvencija zaključena između Rusije i Turske 25. septembra 1826. g. Studija iz diplomatske istorije*, Beograd 1911]

Караџић Стефановић Вук, „Географическо-статистическо описаније Србије”, *Даница. Забавник за годину 1827*, 27–120. [Karadžić Stefanović Vuk, „Geografičesko-statističesko opisanije Srbije”, *Danica. Zabavnik za godinu 1827*, 27–120]

Караџић Стефановић Вук, „Имена села у Србији изван пашалука Бијоградскога”, *Даница. Забавник за годину 1828*, 222–234. [Karadžić Stefanović Vuk, „Imena sela u Srbiji izvan pašaluka Bijogradskega”, *Danica. Zabavnik za godinu 1828*, 222–234]

Љушић Радош, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 1986. [Ljušić Radoš, *Kneževina Srbija (1830–1839)*, Beograd 1986]

Љушић Радош, *Српска државност 19. века*, Београд 2008. [Ljušić Radoš, *Srpska državnost 19. veka*, Beograd 2008]

Маринковић Мирјана, *Турска канцеларија кнеза Милоша Обреновића (1815–1839)*, Београд 1999. [Marinković Mirjana, *Turska kancelarija kneza Miloša Obrenovića (1815–1839)*, Beograd 1999]

Марковић Љубомир и Светислав Марковић, *Становништво Моравичког Старог Влаха*, Београд 2002. [Marković Ljubomir i Svetislav Marković, *Stanovništvo Moravičkog Starog Vlaha*, Beograd 2002]

Мушички Ђорђе, *Историјеско-критическо описаније битке Косовополске одъ г. 1389. јунија 15*, Нови Сад 1847. [Mušicki Đorđe, *Istoričesko-kritičesko opisanije bitke Kosovopoljske od g. 1839. junija 15*, Novi Sad 1847]

Павловић Љубомир, *Соколска нахија. Ко смо ми Подринци – наши корени*, Београд 2003. [Pavlović Ljubomir, *Sokolska nahija. Ko smo mi Podrinci – naši koreni*, Beograd 2003]

Павловић Марко, *Српска правна историја*, Крагујевац 2005. [Pavlović Marko, *Srpska pravna istorija*, Kragujevac 2005]

Пантелић Душан, „Присаједињење отргнутих крајева Србији пре сто година”, *Браство* 27 (1933) 51–61. [Pantelić Dušan, „Prisajedinjenje otrgnutih krajeva Srbiji pre sto godina”, *Brastvo* 27 (1933) 51–61]

Петровић Мита, *Финансије и установе обновљење Србије до 1842. с једним погледом на ранији историјски развој финансијског уређења у Србији*, Београд 1897. [Petrović Mita, *Finansije i ustanove obnovljene Srbije do 1842. s jednim pogledom na raniji razvoj finansijskog uređenja u Srbiji*, Београд 1897]

Петровић Петар, *Рашка. Антропогеографска проучавања*, књ. 1, Београд 1984. [Petrović Petar, *Raška. Antropogeografska proučavanja*, књ. 1, Београд 1984]

Петровић Петар, *Рашка. Антропогеографска истраживања*, књ. 2, Нови Пазар 2010. [Petrović Petar, *Raška. Antropogeografska istraživanja*, књ. 2, Novi Pazar 2010]

Поповић Радомир, *Аврам Петронијевић 1791–1852*, Београд 2012. [Popović Radomir, *Avram Petronijević 1791–1852*, Београд 2012]

Поповић Радомир, „Тома Вучић Перишић и исељавање Турака из Подриња 1834. године”, *Рачански зборник* 5 (2000) 17–29. [Popović Radomir, „Toma Vučić Perišić i iseljavanje Turaka iz Podrinja 1834. godine”, *Račanski zbornik* 5 (2000) 17–29]

Ранђеловић Милан, *Културне прилике у Нишу у XIX веку у време османске управе. Архивистичко-документалистички приступ* (докторска дисертација, Филолошки факултет Београд, 2021) [Ranđelović Milan, *Kulturne prilike u Nišu u XIX veku u vreme osmanske uprave. Arhivističko-dokumentalistički pristup* (doktorska disertacija, Filološki fakultet Београд, 2021)]

Ранке Леополд, *Србија и Турска у деветнаестом веку*, Београд 1892. [Ranke Leopold, *Srbija i Turska u devetnaestom veku*, Београд 1892]

Ристић Јован, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена*, књ. 2, 1860–1868, Београд 1887. [Ristić Jovan, *Spoljašnji odnošaji Srbije novijega vremena*, књ. 2, 1860–1868, Београд 1887]

Савић Александар, *Кнежевина Србија и Османско царство (1839–1858)* (докторска дисертација, Филозофски факултет Београд, 2021) [Savić Aleksandar, *Kneževina Srbija i Osmansko carstvo (1839–1858)* (doktorska disertacija, Filozofski fakultet Београд, 2021)]

Спирић Миодраг, *Историја Алексинца и околине до краја прве владавине кнеза Милоша*, Алексинац 2016. [Spirić Miodrag, *Istorija Aleksinca i okoline do kraja prve vladavine kneza Miloša*, Алексинац 2016]

Стојанчевић Владимир, „Два оружана сукоба на српско-турској граници за време прве владе кнеза Милоша Обреновића”, *Историски часопис* 4 (1952–1953) 1954, 129–145. [Stojančević Vladimir, „Dva oružana sukoba na srpsko-turskoj granici za vreme prve vlade kneza Miloša Obrenovića”, *Istoriski časopis* 4 (1952–1953) 1954, 129–149]

Стојанчевић Владимир, „Шест припојених нахија кнез-Милошеве Србије. Прилог историској географији Србије из почетка XIX века”, *Историски гласник* 3 (1954) 73–106. [Stojančević Vladimir, „Šest pripojenih nahija knez-Miloševe Srbije. Prilog istoriskoj geografiji Srbije iz početka XIX veka”, *Istoriski glasnik* 3 (1954) 73–106]

Стојанчевић Владимир, *Кнез Милош и Источна Србија 1833–1838*, Београд 1957. [Stojančević Vladimir, *Knez Miloš i Istočna Srbija 1833–1838*, Београд 1957]

Стојанчевић Владимир, „Лесковац као административно подручје за последњих сто година турске власти”, *Лесковачки зборник* 3 (1963) 62–64. [Stojančević Vladimir, „Leskovac kao administrativno područje za poslednjih sto godina turske vlasti”, *Leskovački zbornik* 3 (1963) 62–64]

Стојанчевић Владимир, „Територија и границе Србије 1804–1833”, *Глас САНУ СССРXXXVIII*, Одељење историјских наука 3 (1983) 187–218. [Stojančević Vladimir, „Teritorija i granice Srbije 1804–1833”, *Glas SANU СССРXXXVIII*, Odeljenje istorijskih nauka 3 (1983) 187–218]

Топаловић Владета, *Трудово. Живот и обичаји народни*, Београд 1997. [Topalović Vladeta, *Trudovo. Život i običaji narodni*, Beograd 1997]

Шкаламера Жељко, „Картографија Србије и југословенских земаља од почетка XVI до краја XIX века”, у: *Србија и суседне земље на старим географским картама*, ур. Драгослав Срејовић, Београд 1991, 55–166. [Škalamera Željko, „Kartografija Srbije i jugoslovenskih zemalja od početka XVI do kraja XIX veka”, u: *Srbija i susedne zemlje na starim geografskim kartama*, ur. Dragoslav Srejiović, Beograd 1991, 55–166]

Шешум Урош, *Србија и Стара Србија 1804–1839*, Београд 2017. [Šešum Uroš, *Srbija i Stara Srbija 1804–1839*, Beograd 2017]

Шешум Урош, „Насељавање Крушевца 1832–1839”, у: *Копија Поморавља у духовној историји српског народа*, ур. Сузана Рајић и др., Својново–Крушевац 2017, 113–118. [Šešum Uroš, „Naseljavanje Kruševca 1832–1839”, u: *Kopija Pomoravlja u istoriji srpskog naroda*, ur. Suzana Rajić i dr., Svojnovo–Kruševac 2017, 113–118]

Žarko Ilić

DEMARCATIION BETWEEN THE PRINCIPALITY OF SERBIA AND THE OTTOMAN EMPIRE 1830–1834

Summary

The borders of the semi-autonomous Principality of Serbia after 1815 separated the provinces within the Ottoman Empire. The request for defining a precise borderline was one of the basic Serbian requests, closely related to the question of return of the “torn-off” nahiyes. The Peace of Edirne, signed on September 14, 1829, after the Russian-Turkish War of 1828/9, allowed the High Porte one month to fulfil its obligation to Serbia. This obligation was clearly defined on the basis of previous agreements between Russia and Turkey. The issue of the First Hatt-i sharif (1829) was followed by a diplomatic struggle of the Serbian nation, with great support of Russia, to define relations with the High Porte. Demarcation was one of the questions of these relations. The appointment of the Russian-Turkish commission and arrival of the Russian officers to Serbia in the middle of 1830, followed by Captain Paul von Kotzebue by the end of the same year, as well as the work of the commission in the field, defined what were the territories to belong to Serbia, and thus to a large extent, the direction of the future borderline. After the uprising in the Nahiye of Kruševac in early December 1832, which spread to the area of Ražanj, Paraćin and Aleksinac, with participation of the Serbian authorities, and deployment of the Serbian guards to Veliki and Mali Jastrebac and Supovac on the South Morava, the direction of the borderline was de facto solved. The same situation occurred in May 1833 in the region of Eastern Serbia. However, the precise definition of the borderline was still necessary. After the issue of the third Hatt-i sharif (1833), this was the task of the Serbian-Turkish commission. It marked the Serbian-Turkish borderline by the end of 1833 and the beginning of 1834. From the region of the so-called “torn-off nahiyes”, a total of 14 nahiyes, a greater part of Novi Pazar and Stari Vlah nahiyes and several villages from another five nahiyes along the newly marked border, became parts of the Principality of Serbia. This area comprised 686 villages, 29,253 households and the population of 184,274.

Оригиналан научни рад

Примљен: 16.03.2022.

Коначно прихваћен за објављивање: 11.08.2022.